

POLICY BRIEF

Balkanska hronika: rodna ravnopravnost, tranziciona pravda i međunarodna zajednica

Protest "Pravda za djevojčice" u Zagrebu. Foto: BIRN.

Sadržaj

Ključne poruke	3
Uvod	4
Metodologija i izrazi zahvalnosti	6
Poglavlje I - Kontekstualni faktori koji podupiru sisteme nekažnjivosti i potkopavaju rodnu ravnopravnost	7
Poglavlje II - Kako je kontekst oblikovao javne politike o tranzicionoj pravdi i rodnoj ravnopravnosti	13
Zaključci	26
Preporuke	28

Ključne poruke

Glavni zaključak izveštaja je da **šira rodna perspektiva prema politikama tranzicione pravde na Balkanu nedostaje.**

Rodna ravnopravnost i tranziciona pravda u regionu uglavnom su ograničene na podsticanje zakonskog rešavanja seksualnog nasilja povezanog sa ratom – odnosno na vidljivu stranu nasilja počinjenog u sukobima devedesetih. Ovaj pristup je žene predstavio kao „bespomoćne žrtve“ i sprečio ih da budu percipirane kao „one koje su preživele“ i koje su iz celog procesa izašle osnažene.

Javne politike na temu tranzicione pravde nisu uspele da reše suštinske uzroke, strukturalne uzroke nasilja, uključujući tu i ekonomsku štetu, društvenu stigmatizaciju i diskriminaciju koja je odgovorna za nasilje nad ženama, ali često nevidljiva tokom istorije regiona bivše Jugoslavije.

Nerešavanje suštinskih uzroka i fokusiranje samo na simptome, odnosno na vidljivu stranu nasilja (npr. silovanje i mučenje), neće uspeti da napravi pravu transformativnu i održivu razliku za život žena u regionu.

Izveštaj pokazuje da široka nekažnjivost za prošlo i sadašnje, vidljivo i nevidljivo nasilje, nastavlja da potkopava pokušaje traženja odgovornosti i odštete za prošla krivična dela, kao i bilo koji oblik strukturalnih promena kojim bi se mogla adresirati rodna nejednakost i doneti transformacija u različitim društvima u zemljama bivše Jugoslavije.

Izveštaj takođe pokazuje da je politički i ekonomski kontekst ostavio ograničen prostor za rodno transformativne pristupe tranzicionoj pravdi. Međunarodna zajednica takođe snosi odgovornost za to - uključujući EU. Kontinuirano davanje prioriteta političkim rešenjima i ekonomskim reformama nad pitanjima tranzicione pravde i rodne ravnopravnosti oslabilo je tranzicionu pravdu na Balkanu. Naročito nije uspeo da otvori prostor za rodno transformativne pristupe.

Izveštaj poziva na usvajanje šire rodne perspektive u politikama tranzicione pravde, koje će predstavljati sveobuhvatniju sliku višestruke štete koju su pretrpele žene pre, tokom i posle sukoba 90-ih. Ova perspektiva mora posebno da obuhvati ekonomske, socijalne i kulturne dimenzije. Javne politike treba da ojačaju potencijal tranzicione pravde kako bi se transformisali rodni odnosi moći, posebno u oblasti reparacija, utvrđivanja istine i garancija neponavljanja.

Proces proširenja EU i dalje pruža priliku, ali trenutno ne ostvaruje svoj puni potencijal za jačanje rodno transformativnih pristupa tranzicionoj pravdi u regionu. Na primer, do sada se davala samo usmena podrška u smislu političkog učešća. Ženskim grupama treba dati bolju podršku da istinski učestvuju i dobijaju pristup političkom odlučivanju u vezi sa tranzicionom pravdom, što nadilazi samo podršku njima kao pružaocima usluga. Potencijal proširenja EU, međutim, ne leži samo u stvaranju stvarnih prilika za učešće žena, već i u prostoru koji EU ima sa pristupnim uslovima. To bi trebalo bolje iskoristiti u pogledu zahtevanja uspostavljanja sveobuhvatnog, rodno senzitivnog programa reparacije kao dela zahteva za pridruživanje, pored zahteva koji se tiču procesuiranja ratnih zločina.

Uvod

Mnogo je toga napisano o rodnoj ravnopravnosti i tranzicionoj pravdi u zemljama bivše Jugoslavije.¹ Izveštaji se detaljno bave time kako se izboriti sa nasleđem seksualnog nasilja povezanog sa sukobima, posebno nad ženama. Jednako dobro pokrivena su i pitanja rodne ravnopravnosti, posebno usmerena na pitanja porodičnog nasilja. Tema koja se ponavlja u svim tim izveštajima koje su sastavili UN, EU i neke međunarodne i lokalne organizacije civilnog društva jeste: Napravili smo napredak u uspostavljanju zakonodavstva i institucija, ali problem je nedostatak primene zakona, kao i postojanje ukorenjenih patrijarhalnih struktura koje odbacuju bilo kakve promene.

Intervjui sa preživelim i aktivistkinjama i aktivistima pokazuju da se na terenu nije mnogo toga promenilo u pogledu bavljenja nasiljem iz prošlosti i današnjeg vremena. Ako ste žena iz ruralnog dela Bosne koja je silovana tokom rata, velika je verovatnoća da niste videli odgovornost za zločine počinjene nad vama, da niste, ili da ste prekasno dobili naknadu za pretrpljenu štetu,² da se suočavate sa stalnom stigmatizacijom zbog toga što ste bili izloženi seksualnom nasilju i da ste danas ekonomski, politički i socijalno marginalizovani i diskriminisani. Možda ćete osećati da vam je sada gore nego pre rata i da povodom toga ne možete mnogo da učinite. Možete čak misliti i da je ovo uporno strukturalno nasilje nad vama „normalno“.

Ovaj izveštaj postavlja pitanje zašto je to slučaj uprkos zapisanoj međunarodnoj obavezi da podrži tranziciju pravdu i rodnu ravnopravnost. U čemu je greška? Izveštaj će početi tamo gde se završava većina drugih izveštaja. Cilj istog je da bolje objasni dinamiku i snage koje leže u pozadini, a zbog kojih promena nije moguća, kao i da ponudi predloge šta treba reformisati/transformisati. Izveštaj će konkretno proceniti kako postojeći sistemi nekažnjivosti³ uspešno nastavljaju da potkopavaju odgovornost i odštetu za prošla krivična dela i bilo koji oblik strukturalnih promena u cilju rešavanja uzroka rodne nejednakosti i nasilja nad ženama u različitim društvima u regionu.

Izveštaj će, dakle, prvo razmotriti kontekstualne razloge⁴ koji su omogućili da ovi sistemi nekažnjivosti steknu i zadrže značajnu moć posle tranzicije u 90-ima i preispitati razloge zbog kojih su pitanja o rodnoj ravnopravnosti ostala na marginama (poglavljje I). Drugo, proceniće šta ovo znači za tranziciju pravdu i njen potencijal da doprinese rodnoj transformaciji.

¹ Izveštaj se fokusira uglavnom na zemlje naslednice Jugoslavije. Region bivše Jugoslavije ponekad nazivaju i zapadni Balkan, posebno Evropska unija i njene države članice. Izveštaj koristi izraze zemlje bivše Jugoslavije, Balkan i region koji su međusobno zamenjivi. Istraživanje sprovedeno za ovaj izveštaj fokusiralo se posebno na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju i Kosovo.

² Pogledajte članak Balkanske istraživačke mreže (BIRN), Anja Vladislavljević, Mladen Lakić i Blerta Begisholli, Naknada kasni za preživele žrtve silovanja iz balkanskih ratova, Priština, Sarajevo, Zagreb, juni 2019.g., može se preuzeti sa linka <https://balkaninsight.com/2019/06/19/compensation-comes-late-for-rape-survivors-of-balkan-wars/>

³ Pogledajte izveštaj, *Ispunjavanje obećanja: Addressing Impunity in the Western Balkans*, May 2018 (u daljem tekstu Impunity Watch Report, *Ispunjavanje obećanja*, 2018). Pogledajte izveštaj o istraživanju, *Ispunjavanje obećanja: Adresiranje kažnjivosti na zapadnom Balkanu*, maj 2018. (u daljem tekstu Izveštaj Impunity Watch-a, *Ispunjavanje obećanja*, 2018). Izveštaj pokazuje da: „Dvadeset godina nakon završetka sukoba, nekažnjivost za zločine počinjene tokom sukoba je rasprostranjena i ugrađena u celom regionu. Korisnici i promotori ovih struktura nekažnjivosti su politički sistemi koji deluju na osnovu nacionalističkih ideologija i uključuju u svoje redove bivše ratne zločince. Do sada su uspešno uspeali da vode javni diskurs o prošlosti i izbegnu odgovornost.“

⁴ Molimo pogledajte na važnost kontekstno osetljivih pristupa oko tranzicione pravde u delu koji su napisali Duthie i Seils-u (eds), Međunarodni centar za tranziciju pravdu (ICTJ), *Mozaici pravde, kako kontekst oblikuje tranziciju pravdu u frakturisanim društvima*, 2017 (u daljem tekstu ICTJ Justice Mosaics). Studija o opsegu Impunity Watch-a, *Praksa tranzicione pravde: Pogled unazad, kretanje napred*, maj 2016, str. 5.

Izveštaj će pokazati kako su optužnice, utvrđivanje istine, odštete i naponi ka institucionalnim reformama oblikovali tranzicionu pravdu. Takođe, izveštaj otkriva da do sada nedostaje šira rodno transformativna perspektiva u pogledu tranzicione pravde na Balkanu i ograničava se na pravno rešavanje seksualnog nasilja povezanog sa sukobom (poglavlje II).⁵ Kroz izveštaj ćemo se posebno osvrnuti na trenutni proces proširenja EU i na to kako ovaj proces jača - ili ne jača - pristupe tranzicionoj pravdi u njihovom rodno transformativnom potencijalu kako bi se razmontirali sistemi nekažnjivosti i drugi faktori koji marginalizuju ulogu žena, uključujući tu i patrijarhalne strukture. U svom zaključku, izveštaj će dati neke preporuke za napredak. Glavna publika ovog izveštaja su kreatori javnih politika, kako na međunarodnom tako i na lokalnom nivou. Izveštaj bi, međutim, trebalo da pomogne i civilnom društvu u zaoštavanju njihovih argumenata u bilo kojoj lobističkoj aktivnosti koju preduzimaju u odnosu na vladu i međunarodne aktere.

Pokretačka snaga ovog izveštaja je maksima „nikad više“. Uticaj rata i sukoba i njihovih posledica bio je poguban za žene. Doprinos promeni ovog obrasca predstavlja srž ovog izveštaja. Činjenice su jasne. Istraživanje pokazuje direktnu vezu između rodne ravnopravnosti i sprečavanja sukoba.⁶ Na Balkanu, sistemi nekažnjavanja stoje na putu rodne ravnopravnosti. Iako se ovi sistemi razlikuju po prirodi i nameni, neki su povezani sa projektima izgradnje nacije koji promovišu etnonacionalističke ideologije, drugi to kombinuju s napretkom koji ima za cilj raspad multietničke države. U svakom slučaju, svi oni predstavljaju stvarnu bezbednosnu pretnju za buduću stabilnost u regionu.

Proces proširenja EU prilika je za promenu ove dinamike. Da bi se to postiglo, politike tranzicione pravde moraju da integriše bolje rodno transformativne pristupe koji za žene prave stvarnu i održivu razliku. Okvir politike EU za tranzicionu pravdu (2015) je dobro polazište, ali ga treba ojačati na njegovom stvarnom rodno-transformativnom potencijalu i kontekstualizovati na različite situacije u zemljama bivše Jugoslavije. Implementacija treba sa reči da pređe na dela kako bi se pokazala politička hrabrost na terenu i solidarnost sa žrtvama i preživelim. Izveštaj, međutim, otkriva da smo daleko od ovog načina razmišljanja.

⁵ Molimo pogledajte definiciju žena UN o rodnoj transformaciji, Glosar žena UN o rodnoj ravnopravnosti, može se preuzeti sa linka <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php?id=36>: Transforming unequal gender relations to promote shared power, control of resources, decision-making, and support for women's empowerment. Reparations that support women's economic empowerment can also contribute to transformative justice by placing women in a better position to break with historic patterns of subordination and social exclusion with a view to eliminating the pre-existing structural inequalities that have led to or encouraged violence. (Transformacija nejednakih rodni odnosa radi promovisanja zajedničke moći, kontrole resursa, odlučivanja i podrške za osnaživanje žena. Reparacije koje podržavaju ekonomsko osnaživanje žena takođe mogu doprineti transformativnoj pravdi stavljajući žene u bolji položaj za raskid sa istorijskim obrascima podređenosti i socijalne isključenosti u cilju uklanjanja postojećih strukturalnih nejednakosti koje su dovele ili podstakle nasilje).

⁶ Savet bezbednosti UN, *Izveštaj Generalnog sekretara o ženama, miru i bezbednost*, (S/2018/900), 9. oktobar 2018.g., stavka 7.

Metodologija i izrazi zahvalnosti

Izveštaj je zasnovan na nizu intervjuva u regionu i opsežnom pregledu postojeće dokumentacije o rodnoj ravnopravnosti i tranzicionoj pravdi u zemljama bivše Jugoslavije.

Niz intervjuva je obavljen na terenu i putem telefonskih poziva sa više aktera, u rasponu od međunarodnih i regionalnih organizacija, civilnog društva, grupa žrtava i nevladinih organizacija, aktivistkinja, aktivista i akademskih radnika. Intervjui su vršeni tokom šest meseci. Održani su i prateći sastanci kako bi se osigurala tačnost informacija predstavljenih u ovom izveštaju.

Izveštaj ima i politicki kontekst i ne ustručava se da uputi na mišljenja o osetljivim pitanjima koja su često izostavljena u raspravi o politici. Iako je činjenica da koristi principe i standarde kao osnovu, izveštaj više teži da deluje na viziji tranzicione pravde i rodne ravnopravnosti koja može dovesti do promena i zbog toga je ujedno i aspirativne prirode. Ovo je odgovor na zapažanja autora da postoji alarmantni nedostatak nade i ambicije za tranzicionu pravdu uopšte u regionu. Izveštaj ima za cilj da ukaže na ono što do sada nije ispričano ili je ispričala samo mala manjina, te pokušava da doprinese promeni perspektive; unoseći svež pogled na to pitanje. To je mišljenje, ali uzima u obzir i postojeći empirijski rad. Izveštaj priznaje potrebu za povezivanjem empirijskog rada i politike.

Prošlo je više od 20 godina od završetka sukoba na Balkanu. Ovaj izveštaj, kao i drugi radovi koje je realizovala inicijativa Impunity Watch u regionu, usmeren je na sagledavanje naučenih lekcija. Kroz našu interakciju sa akterima iz regiona konstatujemo da je, kada je u pitanju tranziciona pravda, region u lošem stanju. Nerešene pritužbe u prošlosti zajedno sa neuspešnim ekonomskim politikama koje podržavaju korumpirane političke elite mogle bi ponovo da izazovu nasilni sukob. Ovaj izveštaj je preuzeo odgovornost da izvesti o neučenju iz napravljenih grešaka, ne da upire prstom već da podstakne promene politika u regionu, ali i šire u drugim situacijama u kojima je tranziciona pravda trenutno relevantna.

Izveštaj treba posmatrati kao živi dokument i kao platformu/središte ideja koje se mogu dalje razvijati. Nakon prvobidnog nastanka, izveštaj je pisan nekoliko puta kako bi se uzele u obzir tekuće rasprave i novi utisci koji su proizašli iz različitih poseta na terenu. Izveštaj stoga ne treba posmatrati kao kraj, konačnu izjavu, već kao postupak. Autor se nada da će izveštaj doprineti dijalogu. Nada se da će sve podsetiti na inicijative koje su dale veliki doprinos razmišljanju o tranzicionoj pravdi u regionu - kao što je Ženski sud – a koje su ipak u opasnosti da ih kreatori politika potpuno zaborave.

Autor bi želeo da se zahvali svima koji su bili voljni da budu intervjuisani za ovaj izveštaj. Posebna zahvalnost upućuje se našim partnerima, uključujući BIRN i Udruženje za postkonfliktna istraživanja. Njihova podrška je bila neprocenjiva i autor im je izuzetno zahvalan na njihovim uvidima, sugestijama i razmišljanjima u kontekstu pisanja ovog izveštaja. Autor bi takođe želeo da izrazi svoju zahvalnost koordinatoru Međunarodne ženske lige za mir i slobodu (WILPF) za Bosnu i Hercegovinu, čiji su komentari i predlozi značajno ojačali tekst.

Poglavlje I

Kontekstualni faktori koji podupiru sisteme nekažnjivosti i potkopavaju rodnu ravnopravnost

Kao što nedavni izveštaj sačinjen od strane The Impunity Watch pokazuje „Dvadeset godina nakon završetka sukoba, nekažnjivost za zločine počinjene tokom sukoba raširena je i ugrađena u ceo region. Korisnici nekažnjivosti su politički sistemi (u daljem tekstu sistemi nekažnjivosti) koji deluju na osnovu nacionalističkih ideologija i uključuju u svoje redove bivše ratne zločince“.⁷ Ovi sistemi do danas drže političku moć, a kako će kasnije biti objašnjeno i ekonomsku moć, u različitim zemljama regiona. Sa svih strana, u bivšoj Jugoslaviji sistemi nekažnjavanja bili su u stanju da uspešno ojačaju visoko mušku kulturu koja žene podređuje socijalno, ekonomski i politički. U tim okvirima grupni identitet, definisan etničkom pripadnošću i religijom, postaje presudan kriterijum za politički život, pripadnost i način organizovanja društva. Oni ne nude nimalo ili pak jako malo prostora za različitost, inkluzivnost i jednakost u podeli moći i pružanju usluga. Privilegovan pristup novcu - često putem ilegalnih i koruptivnih praksi - u neograničenoj i nekontrolisanoj ekonomiji pružio je ovim sistemima dodatnu snagu i doprineo jačanju njih – gde se to „njih“ odnosi pretežno na muškarce.⁸ Kao što mnogi komentatori tvrde, ovi sistemi predstavljaju stvarnu bezbednosnu pretnju. Oni mogu biti uzrok ponavljanja sukoba. Glavni teret opet će snositi žene.

Mnogo je kontekstualnih faktora koji su odgovorni za uspostavljanje trenutnog statusa quo i koji su doveli do duboke nejednakosti prostora koji je dat sistemima nekažnjavanja s jedne strane i idejama o rodnoj transformaciji s druge strane; gde prvi skoro sasvim u potpunosti popunjava prostor za „političke promene“. Mi ćemo se u našoj analizi ovde fokusirati pretežno na spoljne faktore. Razlog je taj što oni imaju tendenciju da budu zanemarivani ili umanjivani u pogledu značaja koji imaju kada je reč o promeni. Ukorenjivanje trenutnog statusa quo ostaje važan uzrok koji alarmira jer bi isto moglo da se dogodi pred budnim okom međunarodne zajednice, a posebno EU, kao važnog pokretača promena.

Pokazaćemo kako su spoljni faktori doprineli jačanju sistema nekažnjivosti i na taj način ograničili prostor za rodna pitanja i rodnu transformaciju uprkos jasnim političkim opredeljenjima na papiru. Ne tvrdimo da je to namerno učinjeno. Međutim, sigurni smo da bi politički informisani pristupi koji povezuju kontekst s politikom oko pitanja tranzicije pravde i rodne ravnopravnosti mogli doprineti da se izbegnu neke od loših posledica navedenih u ovom izveštaju. Usredsređujući se uglavnom na spoljne faktore, izveštaj ne želi ni na koji način da umani odgovornost lokalnih aktera i struktura, koji snose glavnu odgovornost. Izveštaj želi da doprinese formiranju pristupa koji će promeniti lokalne strukture i aktere i podvuče ulogu koju bi međunarodna zajednica - sa svim svojim ograničenjima - mogla i trebalo da igra u tom pogledu.

⁷ Vidi izveštaj Impunity Watch-a, *Ispunjavanje obećanja* 2018, Nav.delo.

⁸ Međunarodna liga žena za mir i slobodu *Feministička perspektiva o postkonfliktnoj obnovi i oporavku – slučaj Bosne i Hercegovine*, 2019 (u daljem tekstu Izveštaj WILPF-a za 2018. godinu); Žene u crnom, Ženski sud: O događaju u Sarajevu i o nastavku procesa, Beograd 2017.g. (u daljem tekstu Ženski sud, 2017); Izveštaj generalnog sekretara Ujedinjenih nacija o seksualnom nasilju povezanim sa sukobom, Bosna i Hercegovina S/2019/280 29. mart 2019.g., str. 36 (u daljem tekstu 2019, Izveštaj Generalnog sekretara UN o seksualnom nasilju povezanom sa sukobima), može se preuzeti sa linka <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/04/report/s-2019-280/Annual-report-2018.pdf>. Intervju sa Centrom za ženske studije, Beograd, novembar 2018; Intervju sa Mrežom žena Kosova, Priština, novembar 2018.

1. *Spoljni akteri su opisali prostor obnove kroz etničku prizmu, gde je etnička podela vlasti jedino rešenje za mir, pomirenje i stabilnost na duži rok*

Prostorom obnove nakon sukoba devedesetih dominirale su snažne nacionalističke elite koje su bile u stanju da se domognu ključnih institucija u novoformiranim državama. Oni su došli na vlast ili uspeali da zadrže vlast uz podršku međunarodne zajednice, uključujući i zapadne sile. To se smatralo neophodnim kako bi se zaustavile borbe i donela određena stabilnost regionu.⁹

Kao posledica toga, etnonacionalističke elite su od samih početaka faze obnove utvrdile šta je „dopušteno“ reformisati, a šta nije. Promena diskriminatorne rodne strukture nije bila, u najmanju ruku, na vrhu njihove liste prioriteta, s izuzetkom Hrvatske u privremenom periodu koji je vodila Socijaldemokratska stranka.¹⁰ Ali i ovde je prizma kroz koju se gledalo na stvaranje nacije bila nacionalistička. Proces pridruživanja EU to nije mnogo promenio.

Gledajući unazad, nesporno je da je postojala potreba da se sarađuje s etnonacionalistima kako bi se zaustavile borbe, posebno u Bosni. Te grupe su imale značajnu vojnu moć u celom regionu. Kako neki komentatori navode, pristup ravnopravnije rodne participacije u tom trenutku verovatno ne bi doneo drugačiji neposredni ishod, posebno zbog limitiranog elitističkog obima učešća koji je bio ograničen na militarizovane elite. Proširenje učešća na civilno društvo, poput feminističkih antiratnih glasova, moglo je imati potencijal da, dugoročno, iskoračivši iz svog snažnog simboličkog značaja, bude važan pokretač promena.¹¹ Lekcije iz Bosne, međutim, nisu naučene nekoliko godina kasnije na Kosovu, gde su ponovo militarizovane elite bili glavni akteri u odlučivanju o razumevanju „mira“.

Jedna od najvećih političkih grešaka bila je propust u sprečavanju postepene institucionalizacije etnonacionalističke politike u celom regionu. Ideologije nisu bile i još uvek nisu dovedene u pitanje; političari koji su predstavljali ove ideologije nisu bili sporedni. Dok su krivična gonjenja nekih ratnih zločina i slučajeva silovanja zakonski tražena, a ujedno i simbolično i moralno bila važna za žrtve, ona nisu demontirala ove etnonacionalističke strukture. Novi zakoni i institucije u oblasti polova stvoreni su da odgovore na međunarodne zahteve,¹² što je pozitivno, ali nove strukture se i dalje suočavaju sa velikim preprekama u njihovoj primeni, uglavnom zbog institucionalne kulture koja jača rodnu pristrasnost i visoko patrijarhalna društva. Novi zakoni, prema tome, su imali malo ili nimalo efekta.

Zapadni akteri su kontinuirano tokom svih godina podržavali političke reforme u koje spadaju i nacionalisti. Iako je ovo moglo da bude neophodno za okončanje rata, nije postojala strategija za zaustavljanje dominantnog uticaja nacionalista - često iz političkog koristoljublja i davanja prioriteta sopstvenim nacionalnim interesima, kao što su ekonomske prilike i pitanja migracije. To je osnažilo nacionaliste. Kontinuirana politička legitimizacija, a kao što ćemo videti kasnije i ekonomsko osnaživanje, ovih struktura predstavljaju stalni problem koji deluje protiv održivog napretka/mira u regionu, a

⁹ Tony Judt, *Posleratno: Istorija Evrope od 1945. godine*, str. 201.

¹⁰ O Simić, Z. Volčić, *Tranziciona pravda i civilno društvo na Balkanu*, 2013 (u daljem tekstu Simić, *Tranziciona pravda i civilno društvo na Balkanu*, 2013).

¹¹ Marina Veličković, Arijana Aganović, Edita Miftari, Saša Gavrić, 1995-2015 – Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, Sarajevski otvoreni centar, 2015, str. 33.

¹² C.M. Hassenstab i S.P. Ramet, *Rodna (ne)jednakost i rodna politika u Jugoistočnoj Evropi*, 2015.

međunarodna zajednica je delimično odgovorna za pomaganje nacionalistima u njihovom usponu i učvršćivanju njihove moći.

Kao posledica toga, politički sistemi koji su sada uspostavljeni na celom Balkanu su po definiciji neprijateljski raspoloženi prema ideji ravnopravnosti polova. To je takođe rezultat različitih intervjua koje je organizacija Impunity Watch sproveda u kontekstu ovog izveštaja. Nastavak podrške ovim sistemima rizikuje budući sukob i nestabilnost - stvari koje je međunarodna zajednica težila da izbegne. Malo je do sada urađeno po pitanju introspekcije ili razmišljanja o tim pitanjima. Ovo je istorijski obrazac na Balkanu, gde spoljni akteri utiču, često na negativan način, ali ne preuzimaju odgovornost za to.¹³

Presudni trenuci za promenu, usput, nisu iskorišćeni. U Bosni postoji dobro dokumentovani trend popustljivosti u reformskim naporima međunarodne zajednice prema etnonacionalističkim zahtevima.¹⁴ Ovo je zadržalo diskriminatorne strukture i omogućilo etnonacionalističkim grupama da pojačaju svoju moć. Neki primeri ovog „pristupa popustljivosti“ uključuju:

- Izostajanje podrške tužilaštvima i sudovima na državnom nivou kada su počeli da se bave organizovanim kriminalom i korupcijom 2011. godine.¹⁵ Takođe, EU 2009. godine nije uspeła da izvrši dovoljan politički pritisak na Bosnu da sprovede presudu Evropskog suda za ljudska prava 2009. godine koji osporava diskriminaciju izbornog sistema, pokazujući strukturni problem u Bosni sa institucionalizovanom diskriminacijom kao negativnim ishodom Dejtonskog mirovnog sporazuma.¹⁶ Nečinjenje u tim slučajevima dodatno je zagarantovalo politički prostor etnonacionalistima. Činjenje je moglo da utre put stvarnom demokratskom nediskriminatorskom procesu u kojem bi se omogućilo smisleno učešće svih građana, a ne isključivo pravo etnonacionalističkih elita. Lekcije iz prošlosti treba naučiti. Trenutni skandal o korupcijskim optužbama oko predsednika sudskog veća u Bosni je dobar trenutak da se ospori sistem nekažnjavanja.¹⁷ Zajedničko pismo OEBS-a, EU i SAD-a koje osuđuju ove prakse je dobar prvi korak i pokazuje solidarnost sa zahtevima demonstranata na ulici.¹⁸ Međutim, izražavanje zabrinutosti nije dovoljno. Reči treba da prate dela.
- Slično tome, protesti širom Bosne i Hercegovine koji su održani 2014. godine, a koji su pozivali na socijalnu pravdu i reforme protiv korupcije, mogli su da otvore prostor novoj naciji da prevaziđe etničku podelu i pozabavi se više socijalnom inkluzijom i solidarnošću; svim područjima koja su važna i iz rodno transformativne perspektive. Protesti su, međutim, prekinuti uz pristanak međunarodne zajednice koja nije razumela, ili nije želela da razume političku situaciju i pokaže solidarnost sa narodom.¹⁹ Opet su sklopljeni dogovori koji su obradovali etnonacionaliste.

¹³ Tony Judt, Nav.delo

¹⁴ Izveštaj WILPF-a iz 2018. godine, Nav.delo

¹⁵ Isto

¹⁶ Isto Evropski sud za ljudska prava, *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, Veliko veće, Presuda, App no 27996/06 i 34836/06, 22. decembar 2009. godine*

¹⁷ Vidi BIRN, Danijel Kovačević, Top Bosnian Judicial Official Faces Disciplinary Probe, BIRN, juni 2019.g., može se preuzeti preko linka: <https://balkaninsight.com/2019/06/01/top-bosnian-judicial-official-faces-disciplinary-probe/>

¹⁸ Vidi izveštavanje Global Post-a u junu 2019. godine, može se preuzeti sa linka <https://theglobepost.com/2019/06/26/bosnia-judiciary/>

¹⁹ Denisa Kostovicova (2013) *Civilno društvo i pomirenje na Zapadnom Balkanu: velika očekivanja?* u Eviola Pifti (ed.), *Evropska budućnost Zapadnog Balkana - Solun@10*. Institut EU za bezbednosne studije, Pariz, Francuska, 2013, str. 101-109.

- Slični sporazumi koji promovišu nacionalizam radije nego da osporavaju ove sisteme, sklopljeni su tokom pristupanja Hrvatske EU, gde je politička popustljivost nadjačala druga pitanja, poput jasnog stava o reparacijama za štete povezane sa ratom, između ostalih i za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.²⁰ Budući da bi od tih reparacija imali koristi i oni koji su bili žrtve tzv. „Domovinskog rata“, nacionalisti su im se žestoko usprotivili. Nepostojanje jasnog političkog stava EU o reparacijama u slučaju hrvatskog članstva u EU danas se bolno oseća u drugim delovima Balkana gde nacionalističke elite iznose jednostavne argumente: „Ako Hrvatska nije morala to da radi, zašto bi to morali mi?“. Čini se da trenutne rasprave o statusu i budućnosti Kosova takođe ne promovišu drugačiju poruku. I ovde su nacionalisti do sada dobili najviše prostora za pregovaračkim stolom - na račun drugih glasova, uključujući one koji se tiču rodne transformacije i pravde. Pitanje je kako će se to promeniti nakon nedavnih izbora.

Kao zaključak, previše prostora je dato u postkonfliktnom periodu etnonacionalistima koji vode rodno neprijateljsku politiku. Da bi se promovisala rodna ravnopravnost i tranziciona pravda koje mogu dovesti do promena, ove strukture je potrebno osporavati i na kraju ukloniti. Ovde je važna uloga tranzicione pravde, ali kao što će biti prikazano u daljem tekstu, preusko je zamišljena kao uglavnom krivična pravda, koja krivicu vidi samo kod pojedinačnih počinitelja koji su tada predstavljeni kao odmetnici, a nastavlja da daje prostora širem sistemu nekažnjavanja.

Politička poruka koja dolazi sa Balkana je da diskriminacija, odnosno smanjenje moći u rukama nekih, može biti institucionalizovana bez ikakvih političkih posledica. I ona može da se isplati. Politika je bila i jeste „muško pitanje“ na Balkanu i, zapravo, u mnogim delovima sveta. Do sada su propuštene sve mogućnosti za razbijanje ovakvih sistema koje su se pojavile nakon sukoba devedesetih godina. A ta stvarnost i danas proganja region.

2. *Spoljni akteri opisali su prelazak u neoliberalnu ekonomiju kao apsolutnu nužnost, a da uopšte nisu obraćali puno pažnje na to ko će imati koristi od takvih politika*

Spoljni akteri su kroz politike opisivali tranzicije na Balkanu u 90-ima takođe kao neophodnu transformaciju iz državnog socijalizma u neoliberalnu ekonomiju.²¹ Ovu transformaciju, koja je bila povezana sa težnjama ka demokratizaciji, međunarodna zajednica snažno je gurala uglavnom kroz niz ekonomskih reformi, od kojih su one najvažnije vodile EU i Svetska banka.²²

Ekonomska logika bila je stvaranje rasta kroz smanjenje izrazitih ograničenja i dugova koji se često vide kao rezultat previše birokratskih državnih struktura, ali i skupih socijalnih davanja i preterano zaštitnički nastrojenih standarda rada. Cilj je povećati konkurentnost kako bi se dovele investicije, radna mesta i stabilnost. Ta je logika je takođe u srcu procesa pridruživanja EU.

²⁰ Simić, *Tranziciona pravda i civilno društvo na Balkanu*, 2013. Nav.delo. Intervjue je vodio autor.

²¹ Pogledajte Evropska komisija, Kredibilna perspektiva proširenja za pojačani angažman EU sa zapadnim Balkanom, saopštenja Evropske komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regiona, Strazbur, 6.2.2018, COM (2018) 65 final, str. 5 – 6. Wolfgang Petritsch. "Geopolitik am Balkan: China, Russland, Türkei und die arabischen Golfstaaten als Akteure in Südosteuropa" - 3/2018: Europäische Rundschau.

²² Izveštaj WILPF-a za 2018. godinu, Nav.delo; Ženski sud, Sarajevo, 2015.

Kao što danas možemo da vidimo, ove ekonomske reforme nisu dale očekivane rezultate. Nije demontirala „stare strukture moći“; nacionalisti su ostali na vlasti i - zajedno sa povezanim institucijama i poslovnim grupama - sprečili su bilo kakvu pravu reformu i bilo kakvo stvarno otvaranje ekonomije koja u konačnici ima koristi za sve. Ovi kontekstualni faktori, međutim, nisu bili adekvatno integrisani u ekonomske reforme od strane međunarodne zajednice, koja je u postkonfliktnom periodu ekonomski i finansijski ulagala u region.²³

Niko se nije pitao ko će na kraju imati koristi od ekonomske reforme i ulaganja ili koga tačno međunarodna zajednica podržava. Danas je jasno da su se o takve reforme najviše okoristili upravo sistemi nekažnjivosti, odnosno oni koji su umešani u nasilje iz prošlosti, i ekonomsko i političko. Glavni gubitnici, to je takođe jasno, su žene, manjine i oni koji su suprotstavljeni političkom i ekonomskom statusu kvo.

Iz rodne perspektive, kontekstualni faktori nisu uzeti u obzir, na primer u vezi sa tim kako je ova ekonomska transformacija, koja na kraju nije uspela,²⁴ uticala na žene i kako su one na istu gledale. Inicijative ekonomskih reformi nisu posebno uzele u obzir dosadašnja iskustva o socio-ekonomskom nasilju, posebno ona koja su se dešavala tokom sukoba. Međunarodna zajednica podržala je nametanje neoliberalnih ekonomskih reformi bez razmatranja prošlih i sadašnjih društveno-ekonomskih stvarnosti na terenu, posebno onih koje se odnose na žene.

Ovde treba uzeti u obzir još jedan važan faktor, socijalna integracija nakon raspada bivše Jugoslavije dogodila se pod nacionalističkim uslovima, a nadalje, da se integracija dogodila brutalnom akumulacijom kapitala društvenim i ekonomskim nasiljem.²⁵ Konkretno, činjenica da su žene svih etničkih grupa doživljavale ove promene kao velike gubitke gubitkom poslova i sredstava prihoda, guranjem u siromaštvo i podređenošću ojačanim patrijarhalnim strukturama, nije adekvatno rešena u ovim politikama obnove.²⁶ Umesto toga, pitanja žena su proglašena samo kao pitanja vladavine prava i razdvojena su od ekonomskog aspekta. Zamišljeno zakonodavstvo o nediskriminaciji shvaćeno je kao odgovor, pored selektivnog gonjenja za fizičku povredu. Ali obnovu, koja je trajala paralelno, mnoge su žene doživljavale kao nepravdu i nekažnjivost; te se ista danas doživljava kao socijalna i ekonomska nepravda.

Oni koji su se ilegalno obogatili tokom rata, nastavili su to i u postkonfliktnoj eri tako što su takođe imali koristi od novca za obnovu koji se u region slivao da podrži ekonomske reforme. Ove grupe i strukture kontrolišu politiku, institucije vladavine prava i pristup tržištu rada, a šire i privredu. Bez ikakvih osporavanja, to im je lako pošlo za rukom.

Činjenica je da ekonomska i politička stvarnost koju svakodnevno doživljavaju žene u zemljama bivše Jugoslavije ostaje u najmanju ruku zastrašujuća. Rodne politike koje se fokusiraju samo na jačanje prava jednakosti u zakonodavstvu bez sagledavanja ekonomskih stvarnosti i ispitivanja ko ima koristi od trenutne ekonomije neće mnogo toga promeniti. Prepoznati ovu činjenicu i postupiti po njoj biće važan korak.

²³ Reforme su u mnogim slučajevima finansirane kroz zajmove i kredite, što objašnjava i velike dugove u regionu

²⁴ Neki bi, međutim, tvrdili da je cilj ekonomske transformacije - transformisanje društava iz socijalističke u (neo) liberalno strukturiranu ekonomiju - uspeo. Vidi Izveštaj WILPF-a za 2018. godinu. Oni bi dodali da neoliberalne strukture ne pomažu društvu da se oporavi od rata i obezbede preko potrebnu socijalnu pravdu kao platformu od koje se gradi održiv i rodno pravičan mir.

²⁵ Ženski sud, 2017.

²⁶ I politika proširenja Evropske zajednice i paket reformi zapadnog Balkana odvajaju ekonomske reforme od pitanja rodne ravnopravnosti.

Ukratko, upravo navedene kontekstualne faktore bilo bi važno uzeti u obzir u svim naporima usmerenim ka reformama. Kao što pokazuje nedavni izveštaj Međunarodne lige žena za mir i slobodu, to, međutim, nije bio slučaj.²⁷ Ono što ostaje jeste da su neuspele ekonomske reforme finansijski ojačale sisteme nekažnjivosti, obezbeđujući im ekonomsku moć pored političke moći koju su mogli da steknu nakon rata devedesetih. Umesto da budu pokretač transformacije za žene, ove reforme su u stvari oslabile težnje za rodnom ravnopravnošću.

²⁷ Izveštaj WILPF-a za 2018. godinu, Nav.delo

Poglavlje II

Kako je kontekst oblikovao javne politike o tranzicionoj pravdi i rodnoj ravnopravnosti

Ovi kontekstualni faktori koji su upravo predstavljeni oblikovali su tranzicione politike na Balkanu i njihove potencijale kako bi imali rodno transformativni efekat. Politička popustljivost pokrenuta načinom na koji je sukob rešen i prevladavajući ekonomski interesi osigurali su da je malo prostora za rešavanje rodne i tranzicione pravde iz šire, sveobuhvatne perspektive.

To je značilo da tranziciona pravda u zemljama bivše Jugoslavije nije mogla da iskoristi svoj puni potencijal da bude transformativna. Ovo nije, smatramo, problem sa samim mehanizmima tranzicione pravde, već se više odnosi na neuspeh politike, koja nije, voljno ili nevoljno, strateški odgovorila na kontekstualne faktore i pokušavala da ih promeni. Ova propuštena prilika nije iznenađujuća iz perspektive onih na vlasti koji imaju koristi od struktura nekažnjavanja, ali jeste iz perspektive međunarodne zajednice koja tvrdi da je snažni zagovornik tranzicione pravde, uključujući i njen potencijal za rodnu ravnopravnost.

Sledeće stranice će dati nekoliko primera o tome kako je tranziciona politika oblikovana ovim kontekstualnim faktorima i koje je posledice imala iz rodne perspektive. Opet, to posmatramo iz perspektive politike koju vode međunarodni akteri, kao što su EU i Svetska banka. Razlog je taj što je ta perspektiva za sada nedovoljno zastupljena i postoji hitna potreba da se nauče lekcije kako bi se promenila trenutna politika tranzicione pravde i kako se ne bi ponovile iste greške u drugim kontekstima u kojima interveniš međunarodna zajednica.

1. Politike tranzicione pravde usko su usredsređene na krivično pravosuđe

Jedna od ključnih funkcija tranzicione pravde jeste osporavanje nekažnjivosti. Nekažnjivost za teška krivična dela počinjena u prošlosti narušava održivi mir, pomirenje i demokratiju. Na nivou pojedinca, kontinuirana nekažnjivost ponovo viktimizuje one koji su bili izloženi zlostavljanju. To ih zadržava u prošlosti i ne dopušta im da nastave dalje. Potrebne su sveobuhvatne politike koje adresiraju različite potrebe za pravdom koje postoje u društvu nakon masovnih zločina. Ove potrebe za pravdom mogu se kretati od zahteva za zasluženom kaznom, kao što su krivično gonjenje počilaca, do restorativnih potreba za pravdom, kao što su utvrđivanje istine i reparacije, kao i distributivne potrebe za prevazilaženje osnovnih uzroka kao što su nejednakosti i preventivne potrebe, da bi se postavile garancije da se stvari više neće ponoviti. Tokom proteklih decenija, žene iz različitih društava bile su na čelu prepoznavanja ovih potreba za pravdom i borbe za njih.

U regionu nije bilo ništa drugačije. Dok su ratovi devedesetih odnosili mnoge žrtve, žene su bile posebno na meti jer su bile izložene silovanju i mučenju. One su ubijane, ekonomski iskorišćavane i socijalno marginalizovane. Ženske grupe su tokom godina identifikovale više zahteva za pravdom, poput gonjenja počilaca, kako bi se pronašli posmrtni ostaci nestalih lica, dobila nadoknada i odšteta za različite pretrpljene štete, te kako bi učestvovala su u donošenju odluka i bili priznate, upamćene i dobile uverenje da

su se stvari promenile.²⁸ Sve ovo ukazuje na širi poziv na borbu protiv nekažnjivosti na sveobuhvatan način.

To se, međutim, nije dovoljno odrazilo na politiku. Odgovor politike na ove zahteve bio je suviše usko fokusiran uglavnom na krivično pravosuđe. Drugi holističkiji pristupi koji bi uključivali reparacije, utvrđivanje istine i institucionalne reforme dobili su daleko manji prioritet ili su primenjeni slučajno. Dobar pokazatelj za to je nedostatak sveobuhvatne politike tranzicione pravde u bilo kojoj od zemalja bivše Jugoslavije. To je bio ključni zahtev ženskih grupa i mogao je lako da se sprovede putem doslednog političkog pritiska EU i njenih država članica.

Druga naznaka može se naći u godišnjim izveštajima o napretku zemlje od strane Evropske komisije koji su deo proširenja EU politike. Ovde je glavni fokus na domaćim predmetima ratnih zločina; ostalim mehanizmima se bave mnogo sažetije i na nepovezani način.²⁹ Podrška koju je RECOM³⁰ pružala tokom godina nije pokazala značajne rezultate jer joj nedostaje održiva politička podrška pored izdašnih finansijskih doprinosa.

Posledica tako uskog političkog pristupa je da tranziciona pravda ne bi mogla da iskoristi svoj puni potencijal da doprinese transformaciji i raskrinkavanju integrisanih sistema nekažnjavanja. Takav pristup je ostavio rodno neprijateljske i etnocentrične ideologije i dao jako malo „municije“ onima koji su pokušavali da ospore prostor posleratne društvene integracije oblikovane od strane nacionalista koji su bili umešani u nasilje i zloupotrebe u ratno vreme. Tako su strukture koje su bile odgovorne za nasilje nad ženama ostale na snazi. Politike tranzicione pravde zato nisu uspele da adresiraju najbitniji proces – borbu protiv nekažnjivosti. Ovo je loša vest ne samo kada je u pitanju rodna ravnopravnost, nego i šire od toga, borba protiv nekažnjivosti na Balkanu uopšte.

Kontekstualni faktori, posebno etnički aranžmani podele moći, poput onih u Bosni i Hercegovini i donekle na Kosovu, gurali su tranzicionu pravdu u uske pristupe

²⁸ Lejla Hadžmesić, Posledice seksualnog nasilja povezanog s sukobom na postkonfliktno društvo: studija slučaja odšteta u Bosni i Hercegovini, u delu Ni Aolain, F. Cahn, N. Haynes, D.F., Valji, H (eds), *The Oxford Handbook of Gender and Conflict (Oksfordski priručnik o rodu i konfliktu)*, 2018, str. 508 (u daljem tekstu Ni Aolain, *The Oxford Handbook of Gender and Conflict (Oksfordski priručnik o rodu i konfliktu)*, 2018).

²⁹ Za izveštaje o napretku Evropske zajednice o različitim zemljama Zapadnog Balkana pogledajte veb stranicu Evropske politike susedstva i pregovora o proširenju, može se preuzeti sa linka https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/package_en.

³⁰ Akronim RECOM je skraćenica naziva Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. Januara 1991. godine do 31. decembra 2001. Godine.

Dublja analiza otkriva da su aranžmani podele vlasti u nekim post-konfliktnim prostorima u bivšoj Jugoslaviji doprineli sužavanju opsega tranzicione pravde samo na „procesuiranje“. To bi moglo izazvati kontroverzu, ali krivična pravda je najverovatnije bila „manje zlo“ i pilula koju je bilo najlakše progutati za one koji posreduju oko kraja sukoba i odlučuju o parametrima za obnovu posle rata. Nije tajna da krivična pravda, kako u zemlji, tako i na međunarodnom nivou, u velikoj meri zavisi od saradnje, da će uspeti da osudi samo nekoliko počinitelja, da će ciljati uglavnom na fizička krivična dela i da će ostaviti ekonomsko nasilje ili sistemsku nekažnjivost netaknutim. Otkriće proceduralne istine, ali će izostaviti složene isprepletene uzroke sukoba koji su često pokretani od strane lokalnih i međunarodnih struktura vlasti i interesa. Za pričanje ovog narativa ima malo ili nimalo političkog interesa. Lakše je uperiti prst na šaku osuđenih „zlih odmetnika“.

Nekako se čini da su nacionalističke strukture na Balkanu tokom godina uspele da izbegnu bilo kakve stvarne posledice ili naprave bilo kakve stvarne promene uprkos slučajevima ratnih zločina. Na koncu, krivična pravda je odgovor koji je najmanje štetan po njihov sistem, posebno u situacijama u kojima su institucije slabe ili se na njih lako utiče. Ova stvarnost je u suprotnosti sa „velikim obećanjima“ i očekivanjima za pravdu u trenutku kada je pritisak javnosti bio visok nakon prvog u celosti na televiziji prenošenog rata. Ovo očekivanje je nestalo, posebno nakon zatvaranja Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Neuspeh Haškog tribunala da naglasi svoju komunikativnu funkciju osnaživanjem pokreta koji su se na terenu borili za pravdu u bivšoj Jugoslaviji se izjalovio. Nacionalisti su predugo imali previše prostora za podsticanje svojih ideologija i širenje svog narativa.³¹

Potrebni su širi pristupi koji tranzicionu pravdu dovode na nivo cele zajednice

Ne tvrdimo da krivična pravda nema nikakvu ulogu. Žrtve su je zahtevale i dalje je zahtevaju. Ono čemu možemo da svedočimo u zemljama bivše Jugoslavije jeste da je, ipak, društvo suviše ranjivo da samo nosi teret tranzicione pravde i da menja rodno neprijateljske ideologije. Najbolji primjer za to može se videti u situaciji danas u Prijedoru, u severnoj Bosni i Hercegovini. Prijedor je prvo mesto gde se desilo etničko čišćenje tokom ranih 90-ih. Učinjeni zločini bili su predmet različitih krivičnih gonjenja na nivou MKSJ-a i na Sudu Bosne i Hercegovine. Kada se danas poseti Prijedor brzo se vidi da se ništa posebno nije promenilo za preživle žene. Trauma etničkog čišćenja proživljava se svakodnevno provokacijama lokalnih vlasti, što se izražava revizionističkim stavom kroz reinterpetaciju mesta sećanja,³² ali i ekonomskom diskriminacijom prilikom traženja posla. Mnogi su jednostavno odustali i otišli.

U nekim delovima međunarodne zajednice, posebno u Bosni, raste svest o nedostacima uskog pristupa tranzicionoj pravdi. Rad Fonda za populaciju Ujedinjenih nacija (UNFP) na seksualnom nasilju u vezi sa sukobima predstavlja primer, jer tumači pristup pravdi u mnogo širem smislu priznajući mogućnost strukturnih problema poput stigme u porodici i zajednici koji mogu predstavljati nepremostive prepreke za većinu žena pri traženju

³¹ Institut za integrisane tranzicije, Vraćanje na osnove: tranziciona pravda, komunikacije i društveni narativ (izlazi 2019. godine)

³² Jedan primer je logor Trnopolje, gde su tokom kampanja etničkog čišćenja uglavnom zadržavane žene, deca i stariji muškarci i podvrgnuti zločinima protiv čovečnosti. Danas služi kao mesto za sećanje na srpske heroje rata 90-ih.

svojih prava.³³ Ostali faktori kao što su nedostatak trajne političke podrške institucionalnoj reformi, uključujući i implementaciju postojećih zakona (npr. žrtve često ne mogu pristupiti svojim pravima jer nema novca za sprovođenje ovih prava, stoga odustaju od pokušaja) i borbu protiv nekažnjivosti na širem nivou, takođe od strane međunarodne zajednice, doveli su do frustracije među grupama žrtava i aktivista da do promene neće ni doći.

I druge organizacije takođe žele da koriste širi pristup. Usredsređenost Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) na obrazovanje, uključujući tu i knjige iz istorije, predstavlja još jedan primer šireg pristupa koji se više fokusira na nivo zajednice i kulture. Zajednički izveštaj misije OEBS-a na Kosovu za 2018. godinu o stavovima muškaraca o rodnoj ravnopravnosti na Kosovu je još jedan primer posmatranja strukturalnih dimenzija u kontekstu tranzicione pravde.³⁴ EU je do sada zaostajala zbog kontinuiranog fokusiranja na procesuiranje ratnih zločina u svom radu oko tranzicione pravde.³⁵ Sve ove aktivnosti međunarodne zajednice trebalo bi da budu praćene temeljnom procenom načina kako ulaganje odgovara ishodu, kako bi se proizvele stvarne promene na terenu za žrtve i preživeli. Ulaganja međunarodne zajednice takođe bi trebalo da budu odraz trenutnih potreba žrtava i preživelih, a ne praćenje prioriteta politike ili donatora utvrđenih u Briselu, Njujorku ili Ženevi.

Područje u kom je potrebna veća podrška jesu reparacije³⁶. Tokom godina, pitanjem reparacija, sa novčanom komponentom i jakom funkcijom prepoznavanja priznavanjem štete nanete preživelim, manipulirali su nacionalisti koji su vešto uspeli da podrede rat i njegove posledice sopstvenoj političkoj agendi. Umesto da priznaju da se šteta dogodila na svim stranama bez obzira na etničku pripadnost, reparacije su pretvorene u teren podele i takmičenja oko toga koja je grupa najviše stradala. Ovako instrumentalizovano, pitanje reparacija izgubilo je svoj transformativni potencijal, jer više ne može igrati ulogu u promociji društvene integracije. Ovaj neuspeh najteže pogađa žene. Upadljivo je da 20 godina nakon rata u Bosni i dalje ne postoji državni zakon o reparacijama za žrtve torture. Novi zakon o zaštiti žrtava torture u Republici Srpskoj je etnički pristrasan. Kosovo osigurava penzije samo za silovanja do juna 1999. godine, de facto isključujući žrtve

³³ Pogledajte veb stranicu Fonda za populaciju (UNFPA) Bosna, može se preuzeti sa linka <https://ba.unfpa.org/>. Videti takođe i Izveštaj Generalnog sekretara UN, Izveštaj o seksualnom nasilju povezanim sa sukobima. Pogledajte nedavnu regionalnu konferenciju koju su u okviru Međureligijskog veća Bosne i Hercegovine (IRC) i Fonda za populaciju Ujedinjenih nacija (UNFPA) održane u Sarajevu (25.-26. septembra) koju su podržale žrtve seksualnog nasilja u sukobima, može se preuzeti sa linka <https://ba.unfpa.org/en/news/inter-religious-council-bih-held-conference-sustaining-peace-through-trust-building-and>. Konferencija je deo zajedničkog programa UN-a "Traženje zaštite, podrške i pravde za žrtve seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini", koji sprovode IOM, UNDP, UNFPA i UN Women. Takođe uzmite u obzir da je broj žena koje potražuju invalidsku penziju za seksualno nasilje povezano sa sukobima, gde postoje, na Zapadnom Balkanu vrlo ograničen i da su rezultat stigme i drugih strukturalnih faktora koji stvaraju prepreke za potencijalne podnosiocice potraživanja.

³⁴ OEBS, Izveštaj o stavovima muškaraca o rodnoj ravnopravnosti na Kosovu, glavni nalazi iz Međunarodnog istraživanja o ravnopravnosti muškaraca i polova, maj 2018.

³⁵ Pozitivno govoreći, Evropska komisija u svojim izveštajima o napretku za 2019. godinu naglašava poruku da bi strategije krivičnog gonjenja posebno trebalo da se bave sistemskim i/ili strukturalnim dimenzijama masovnog kršenja zakona. Ova se poruka redovno daje u godišnjim izveštajima o napretku Evropske komisije. Pozitivan primer je nedavni izveštaj o napretku na Kosovu, gde su istaknuti izazovi koje predstavljaju sistemi nekažnjivosti. Slično tome, izveštaj o napretku Srbije pominje ove izazove. Potrebno je stalno političko praćenje, kao i u slučaju tehničke podrške Kosova. Treba zauzeti dosledniji fokus politike na slučajeve seksualnog nasilja povezanim sa sukobima i na to kako se oni odražavaju u tužilačkim strategijama. Ovde se samo izveštaj o napretku Bosne dosledno bavi ovim pitanjem. Postoji očigledan problem s Hrvatskom koja zaostaje u procesuiranju slučajeva ratnih zločina, uključujući slučajeve seksualnog nasilja povezanim sa sukobima, ali unutar EU ne postoje pravi mehanizmi koji bi to mogli osporiti. Pogledajte izveštaje o napretku Evropske komisije, Nav.delo

³⁶ Međunarodna liga žena za mir i slobodu kao deo žena koje se organizuju za promene u Siriji i Bosni i Hercegovini, *Koncept i okvir za izradu programa rodno osetljivih programa reparacija za civilne žrtve rata u Bosni i Hercegovini*, 2015.

srpske nacionalnosti.³⁷ Sa izuzetkom Hrvatske, još uvek ne postoji sveobuhvatan sistem naknada u bilo kojoj od zemalja bivše Jugoslavije i preživeli imaju pravo samo na invalidsku penziju, što je oblik socijalne pomoći, a ne odšteta. Jasan fokus politike, uključujući i one od strane Evropske unije, i dalje bi mogao da dovede do promene. To bi značilo povećanje kapaciteta u okviru delegacije EU oko reparacija i sprovođenje redovne analize na tu temu u izveštajima o napretku specifičnih za pojedinu zemlju, kako bi se ta tema učinila delom uslovljavanja za pristupanje EU i adresirala u političkim dijalozima na visokom nivou sa donosiocima odluka.

2. Politike su preusko protumačile tranzicionu pravdu gledajući uglavnom na fizičku povredu ili vidljivo nasilje, zanemarujući tako da adresiraju osnovne uzroke.

Savremene rasprave o politici oko tranzicione pravde i roda ukazuju na potrebu da politika doprinese rešavanju osnovnih uzroka nasilja i zlostavljanja. To je, na primer, uredno priznato u nedavnim političkim dokumentima, uključujući i one donete od strane EU. Okvir politike EU o tranzicionoj pravdi u ovom pogledu kaže: „EU... podržava procese tranzicione pravde koji gledaju u budućnost u cilju transformisanja društva putem identifikovanja i suočavanja sa osnovnim uzrocima sukoba i nasilja koji mogu ležati u diskriminaciji, marginalizaciji ili kršenju socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava.”³⁸

Suprotno ovoj izjavi, napori ka pravdi na Balkanu su se uglavnom fokusirali na vidljive posledice rata; silovanje, mučenje i nestanak. Nevidljiva strana, strukturalno nasilje i psihosocijalne posledice uglavnom su izostavljeni. To je imalo za posledicu da osnovni uzroci, koji leže u diskriminatornim i seksističkim praksama, kako na privatnom tako i na javnom nivou, nisu adresirani. Civilno društvo, posebno feminističke organizacije, od početka sukoba pružaju, često sa malo sredstava i pod velikim ograničenjima, podršku žrtvama i preživelim. Nedavno su neki programi međunarodne zajednice počeli da se fokusiraju i na traume i psihosocijalne potrebe žrtava, što je pozitivno, ali potrebni su dodatni napori za povećanje trenutne prilično beznačajne zvanične državne podrške u ovoj oblasti.³⁹

Nedostatak sistematskog odgovora na strukturalno nasilje i neuspeh pri pokušaju razbijanja struktura nekažnjivosti koje promovišu etnocentričnu moć danas se jasno mogu primetiti u zemljama bivše Jugoslavije. Rodna stereotipizacija je institucionalizovana i uloga koju „dobra žena“ treba da igra u porodici i zajednici je jasna.⁴⁰ Konzervativizam i patrijarhalne strukture uživaju preporod.⁴¹ Postoje

³⁷ Impunity Watch, *Ispunjavanje obećanja*, Nav.delo

³⁸ Videti i političke okvir EU za podršku podrške tranzicionoj pravdi, IV, 9, može se preuzeti sa linka http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf (u daljem tekstu politički okvir EU tranzicionoj pravdi).

³⁹ Npr. Traženje brige, podrške i pravde za preživele žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobom u Bosni i Hercegovini - II faza, aktivnosti koje sprovodi Međunarodna organizacija za migracije, u posedu autora. Ova aktivnost deo je zajedničkog programa UN-a "Traženje zaštite, podrške i pravde za žrtve seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini", koji sprovode IOM, UNDP, UNFPA i UN Women.

⁴⁰ O rodnim stereotipima u pravosuđu, vidi izveštaj TRIAL International, Mitovi o silovanju na suđenjima za seksualno nasilje u ratnim vremenima, Sarajevo, 2017, može se preuzeti sa linka <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2018/01/20180112-TRIAL-Rape-Myths-ENG-WEB.pdf>.

⁴¹ FAO, Podaci raščlanjeni po polu - Zapadni Balkan, Statistički izveštaji 2005-2013, može se preuzeti sa linka http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/nr/land_tenure/Genders_Report_WB.pdf; Vidi OEBS, Izveštaj o stavovima muškaraca o rodnoj ravnopravnosti na Kosovu, Nav. delo; Marina Hughson, Muškarci u Srbiji, promene, otpor i izazovi, rezultati istraživanja o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti - Images Srbija, 2018, može se preuzeti sa linka <https://promundoglobal.org/wp-content/uploads/2018/06/IMAGES-Srbija-ENG-print-1.pdf>; Srđan Dušanić, Muškarci i rodni odnos u Bosni i Hercegovini, rezultati IMAGES istraživanja, 2012, može se preuzeti sa linka <https://promundoglobal.org/wp-content/uploads/2015/01/Men-and-Gender-Relations-in-Bosnia-and->

zapanjujuće visoki nivoi porodičnog nasilja.⁴² Činjenica je, a to je dobro dokumentovano, da društveno, ekonomski i politički žene i dalje nastavljaju da budu marginalizovane, što se pokazuje nedostatkom njihovog stvarnog političkog učešća u političkom odlučivanju, uključujući tu i procese tranzicione pravde.⁴³ Pokretači postojećih političkih sistema su opet etnonacionalističke strukture, koje slobodno deluju ne plašeći se bilo kakvih posledica. One mogu da deluju sa punom nekažnjivošću.

Političke greške u fazi obnove nakon ratova devedesetih počele su rano zbog nedostatka dokumentacije o tim strukturalnijim oblicima kršenja. Politike dokumentovanja fokusirane su isključivo na masovna kršenja ljudskih prava, poput istrebljenja, silovanja, prisilnih nestanaka i mučenja.⁴⁴ Šire strukturalno nasilje nad ženama, uključujući ekonomsko, socijalno i kulturno nasilje, nije zvanično dokumentovano i, prema tome, nije obuhvaćeno zvaničnim narativom. Uzak pristup vođen krivičnim pravosuđem oblikovao je izbor onoga šta bi trebalo i onoga šta ne bi trebalo da se dokumentuje. Ekonomsko nasilje se nije smatralo delom tužilačkih strategija, pa čak ni na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju. Prednost je data kršenju građanskih i političkih prava nad bilo kojim drugim izražavanjima strukturalno povezanog nasilja. Kontekst nije dozvoljavao više od toga. Oblikovao je samo ono što je bilo politički oportuno, a strukturalno nasilje to nije bilo.

Procesi utvrđivanja istine mogli su da naprave razliku u dopunjavanju uskog pristupa vezanog za krivično gonjenje kroz činjenje strukturalnog nasilja vidljivijim. Međutim, u regionu su do sada postojali samo vrlo ograničeni oblici službenog utvrđivanja istine.⁴⁵ Dugogodišnje suzbijanje službenog utvrđivanja istine jasan je dokaz nedostatka bilo kakve stvarne namere da se zna šta se i zašto dogodilo. Utvrđivanje istine, ako se sprovodi nezavisno, predstavljalo bi najbolju šansu da se otkriju obrasci i sistemi koji su odgovorni za nasilje i da se donesu preporuke o tome kako ih promeniti. Ako bi im se dao odgovarajući mandat, pokazale bi da su ti sistemi postojali kroz etničku podelu te koliko su posebno žene bile žrtve tih sistema. Ženski sudovi koje vodi civilno društvo pokazali su da potencijalno utvrđivanje istine jeste i da je postalo snažan simbol za iskorak iz etničke zamke stavljanjem ženskih glasova u središte. Ali, njegove poruke danas većina kreatora javnih politika zaboravlja i nikada nisu uzete u obzir. Da su bili saslušani, mogli su da stvore kontekstualno specifičan model za holističnije i transformativnije pristupe politici tranzicione pravde u regionu.

Hersegovina-Results-of-IMAGES-Research.pdf; videti takođe i Društvene institucije i rodni indekse (SIGI) 2019: <https://www.genderindex.org/>. Može se primetiti da su neke žene na vodećim pozicijama u vladama zapadnog Balkana. To još uvek ne znači da se stvari menjaju oko politike o rodnoj i tranzicionoj pravdi.

⁴² Pogledajte Anketu koju je vodio OEBS o nasilju nad ženama: Bosna i Hercegovina - Izveštaj o rezultatima za 2019. godinu, može se preuzeti sa linka <https://www.osce.org/secretariat/423470>.

⁴³ Vidi npr. Portal o rodnim podacima Svetske banke, može se preuzeti sa linka <http://datatopics.worldbank.org/gender/country>. Vidi i Bazu podataka rodni kvota sačinjenu od strane Međunarodnog instituta za demokratiju i izbornu podršku (IDEA), može se preuzeti sa linka <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/47/35>. Vidi i rad OEBS-a, uključujući Komparativnu studiju o strukturama za žene poslanice u regionu OEBS-a iz 2013. godine, može se preuzeti sa linka <https://www.osce.org/odihr/105940>. See article by Denis Čarkadžić, Porazavajući broj izabranih žena u entitetske i državni parlament, oktobar 2018.g., može se preuzeti sa linka <https://istinomjer.ba/porasavajući-broj-isabranih-sena-u-entitetske-i-drjavni-parlament/?fbclid=IwAR1mA-BD532mt43ox4Ys7P5SI696q8sMEMqbhsgfkaTyjmxKxsxBp9mRfJg>.

⁴⁴ Vidi npr. Ewa Tabeau (ed.), Sukob u brojevima. Žrtve ratova devedesetih u bivšoj Jugoslaviji (1991 - 1999), Svedočenja tom 33, Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2009.

⁴⁵ Vidi izveštaj Impunity Watch-a, *Ispunjavanje obećanja*, Nav.delo. Na domaćem nivou se takođe pojavljuju neki zvanični procesi utvrđivanja istine kao što je Komisija za Srebrenicu.

Inicijativa za REKOM, predvođena civilnim društvom, se takođe godinama borila da zadobije zvaničnu političku podršku. Politički prostor za službeno obračunavanje je mali, a status kvo u različitim balkanskim zemljama to namerno zadržava. Nezavisno utvrđivanje istine potencijalno bi moglo biti opasno za sisteme nekažnjavanja. To znači da inicijativa za REKOM mora da nastavi pažljivo da manevriše. Sagledavanje njenog rodno-transformativnog potencijala i povezivanje sa baznim grupama, uključujući one koje se bave rodnim pitanjima, povećalo bi njene šanse za ponovno stvaranje jakog pokreta koji može doprineti borbi protiv nekažnjivosti.

Uspeh u polju nestalih lica često se ističe kao izuzetan i predstavlja važan simbol za davanje na značaju pravu porodica žrtava da znaju šta se desilo sa njihovim bližnjima.⁴⁶ Vraćanje posmrtnih ostataka ubijenih tokom sukoba bio je ključni zahtev porodica i doneo neki oblik rešenja. Međutim, njegov doprinos u pogledu osporavanja struktura nekažnjivosti je ograničen. Područje nestalih je polje sa naglašenom rodnom tematikom. Proces ne nudi odgovore zašto su uglavnom nestali muškarci i zašto su žene ostale iza. A što je još važnije, ne postavlja pitanje: šta se desilo sa ženama? Učinjeni su neki pokušaji da se podrže reparacije i treba ih pojačati. Teren je, međutim, tradicionalno politički neutralan i iako je bilo nekih političkih uspeha, nije bilo značajnog doprinosa u osporavanju strukturalnog nasilja usmerenog prema ženama.

3. Važan narativ koji je izostavljen kroz proces sprovođenja tranzicione pravde je ekonomska dimenzija

U ovom izveštaju je već primećeno kako je ekonomski kontekst oblikovao prostor za obnovu posle sukoba. Politika tranzicione pravde kao deo ovog prostora nije se dotakla ekonomske dimenzije rata i postkonfliktne ere, uprkos ponovljenim pozivima feminističkih organizacija.

Civilno društvo je bilo i ostalo jedini akter koji postavlja pitanje o ekonomskoj dimenziji. Svedočenja Ženskog suda dobro dokumentuju socijalno i ekonomsko nasilje kojem su žene bile izložene tokom procesa raspada bivše Jugoslavije. „Nacionalistička histerija i ratovi koji su pratili raspad“ bili su sredstva za one koji su na vlasti da akumuliraju kapital, često ilegalnim putem.⁴⁷ Logika etnonacionalizma koja je zarobila nove države služila je da se ozakoni brutalno društveno i ekonomsko nasilje, uglavnom od strane muškaraca, kao što su pljačka javne i privatne svojine, diskriminacija na radnom mestu, etnički zasnovana ekonomska represija, život u oskudici i siromaštvo.⁴⁸ Svedočenja žena dobro opisuju katastrofalan uticaj koji je to imalo na njih i traumu koju su tada doživele.

Iz perspektive žena, u posleratnom periodu došlo je do sistematske erozije postojećih sistema i ideja koje su se zasnivale na solidarnosti i redistribuciji. Kao što je dobro opisano u izveštaju Ženskog suda: „Redistributivna uloga države u osiguravanju ekonomske i socijalne pravde dramatično je opala, zajedno sa zadovoljenjem interesa nacionalnih tajkuna, stranih investitora i međunarodnih finansijskih institucija.”⁴⁹ Ono što se iznova i iznova pojavljuje jeste da su sistemi nekažnjivosti mogli da imaju koristi od ovih dešavanja.

⁴⁶ Vidi izveštaj Impunity Watch-a, *Ispunjavanje obećanja* 2018, Nav.delo.

⁴⁷ Ženski sud, 2017, Nav.delo

⁴⁸ Isto

⁴⁹ Isto

Priznanje štete jedan je od glavnih ciljeva tranzicione pravde. Prepoznavanje je važno za žrtve na individualnom nivou, ali je važno i kolektivno na društvenom nivou. Prepoznavanje takođe igra suštinsku ulogu kao garancija za neponavljanje. Tranziciona pravda do sada nije bila u mogućnosti da zaista doprinese prepoznavanju ekonomske dimenzije sukoba, kao ni postkonfliktnog perioda. Nije se priznavala pretrpljena ekonomska šteta i doživljeni gubitak, niti je doprinos žena u obnovi zemalja regiona bio valjano priznat. Mere štednje nametnute kao deo filozofije posleratne ekonomske obnove i reforme su dovele do dodatnog stresa kod žena i povećale njihovu strukturnu marginalizaciju, uprkos opštem pozivu na rodno integrisanje u političkim opredeljenjima i izjavama.⁵⁰

Ovde smo identifikovali najveći rodni jaz i najveću potrebu za promenom politike. Trenutna politika, poput Drugog akcionog plana za rodnu ravnopravnost EU, po ovom pitanju ćuti, kao i godišnji izveštaji o napretku.⁵¹ Pored toga, civilno društvo je izvršilo veoma malo koordiniranog, analitičkog rada, uz neke važne izuzetke. Lokalno civilno društvo je preplavljeno popunjavanjem rupa, poput ogromnih potreba za zaštitom žena žrtava seksualnog nasilja i bavi se veoma složenim i sofisticiranim procesima javnih politika, posebno u sferi EU proširenja. Potrebno je uspostaviti participativne i konsultativne procese koji pružaju prostor za razmišljanje i razvoj politika sa lokalnim akterima koji uzimaju u obzir ekonomsku dimenziju.

Mnoge radionice i dalje se organizuju od strane međunarodnih donatora na temu rodne i tranzicione pravde, ali često završavaju kao spisak projekata, najboljih praksi i priča o uspehu. O osnovnim pitanjima i strukturalnim problemima, posebno oko ekonomskog nasilja i nejednakosti, jedva i da se raspravlja. Pored problematičnog nedostatka usredsređenosti javnih politika, ovde postaju vrlo očiti problemi civilnog društva vođenog željama donatora i kako to poništava prostor za diskusiju o stvarnim kontekstualnim izazovima samo želeći da se fokus stavi na priče o uspehu.⁵²

4. *Međunarodna politika je odgovornost za neuspeh pripisala samo na lokalna društva i zajednice, a da nije izvršila rutinsku procenu napora međunarodne zajednice ili adresirala na sopstvene nedostatke.*

Značajna međunarodna podrška u oblasti tranzicione pravde je od presudnog značaja. Najefikasnija je bila kada je to učinjeno na inkluzivan način uz snažnu podršku civilnog društva. Politike tranzicione pravde koje imaju za cilj da doprinesu promenama takođe moraju da priznaju složenost i izbegnu predstavljanje jednostrane crno-bele slike. Prošlost je previše složena i sadrži višestruke slojeve odgovornosti.

⁵⁰ Izveštaj WILPF-a 2018.

⁵¹ Tokom 2015. godine, Evropska komisija (EK) i Evropska služba za spoljne poslove usvojili su drugi akcioni plan za rodna pitanja, „GAP II“, dostupan na https://ec.europa.eu/europeaid/eu-gender-action-plan-ii-gender-equality-and-womens-empowerment-transforming-lives-girls-and-women-0_en. Za implementiranje „GAP II“ u zemljama zapadnog Balkana vidi Nicole Farnsworth i Iliriana Banjska za Mrežu žena Kosova, *Mind the Gap, An Independent Evaluation of the Implementation of the EU Gender Action Plan II in Western Balkan Countries*, 2017

⁵² Pogledajte nedavni izveštaj Kosovskog centra za rodne studije (KGSC) o rodnom integrisanju u evropske integracije (2016). Izveštaj glasi kao izveštaj EU, a ne kao izveštaj civilnog društva. Predstavlja nekoliko zanimljivih nalaza u vezi sa nedostatkom svesti žena na Kosovu o procesu integracije u EU i politikama rodne ravnopravnosti, ali zatim religiozno prati prioritete akcionog plana rodne ravnopravnosti EU kao i pristup usmeren na projekte navodeći „da je najefikasniji način prosleđivanja agende rodne ravnopravnosti bilo izgradnjom priča o uspehu, koje se mogu ponoviti u drugim mestima u zemlji.“ Izveštaj govori jezikom EU, a ne jezikom žrtava. On ne uspeva da kontekstualizuje problem i izbegava da povlači povezivanja između prošlosti i sadašnjosti. Rodna ravnopravnost predstavlja više pilot proces umesto društvene vizije za koju treba da se zauzme i za koju treba da se bori.

Na osnovu gore navedenog, kada se čitaju izveštaji i procene međunarodnih aktera, poput EU ili Svetske banke, može se videti jasno pripisivanje odgovornosti za nedostatak napretka u pitanjima rodne ravnopravnosti. Glavni "krivci" su lokalna društva i njihove institucije kao i patrijarhalne strukture. To je, naravno, tačno i ove strukture su ojačane širim društvenim, političkim i ekonomskim faktorima, neki koji se odnose na sukobe, a neki koji se pak ne odnose, a koji su svoj izraz našli u militarizaciji, etnonacionalnim političkim strukturama, nasilju u porodici i nasilju nad ženama uopšte. Slabe ili nefunkcionalne institucije koje su često vođene rodnom pristrasnošću nisu uticale na uklanjanje ovih struktura. One nisu bili u stanju da ospore postojeću kulturu nekažnjavanja.

Da bi se izvršila promena i postigao napredak u oblasti rodne ravnopravnosti, ovi strukturalni faktori bi trebalo da budu adresirani; što bi na koncu dovelo do raspada struktura. Za to bi bila potrebna dugoročna politička volja. Promena se neće dogoditi preko noći i zahtevaće politike zasnovane na široj kontekstualnoj analizi. To, međutim, nedostaje u većini procesa politike, čineći ih uglavnom reaktivnim i time gubeći transformativni potencijal koji politika može imati. To se jasno vidi u oblasti rodne ravnopravnosti.

Politika u ovoj oblasti uglavnom reaguje na simptome. Osnovne strukture nisu dotaknute. Donosimo ovde nekoliko primera.

Jedan od primera može biti ranije spomenuta presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu *Sejdić-Finci*. Presuda upućuje na srž problema, na diskriminatorne strukture koje su proizvedene etničkim aranžmanima podela vlasti, a koje su utvrđene Dejtonskim mirovnim sporazumom. Ovaj sporazum, kao što je ranije utvrđeno, značajno je ograničio prostor za rodnu ravnopravnost i transformativne pristupe i koristi već više od 20 godina etnonacionalističkim strukturama koje nekažnjeno deluju zbog prošlih i sadašnjih zločina. Do 2014. godine, EU je poštovala politiku uslovljavanja po tom pitanju.⁵³ Stupanje na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između Bosne i Hercegovine i EU bilo je uslovljeno ustavnim izmenama kojima se uklanjaju diskriminatorne odredbe iz izbornih pravila za Predsedništvo i Dom naroda na državnom nivou. To je u stvari značilo promenu sporazuma o podeli moći ugrađenog u Dejton, što bi u konačnici moglo oslabiti snagu etnonacionalističkih struktura. Ovo je moglo da otvori prostor za podsticanje ravnopravnosti polova. No, međutim upravo je bilo suprotno. EU je promenila svoj pristup i pristala da sporazum stupi na snagu (1. juna 2015. godine). Sada je nestalo poluga. EU stalno podseća Bosnu i Hercegovinu da sprovodi presudu, ali dosad bezuspešno, jer nema podsticaja za ove strukture koje imaju koristi od Dejtona s obzirom na to da bi isto smanjilo njihovu moć. Ono što se nastavlja jeste politika adresiranja simptoma povećanjem kapaciteta institucija i uključivanjem preterano moralno ogorčenih izjava u godišnje izveštaje o napretku, napominjući da se još uvek ništa nije promenilo. Jedan komentator je to dobro sročio: „Zemlje kandidati se pretvaraju da žele da se reformišu, a mi se pretvaramo da želimo da se pridruže EU.“⁵⁴

⁵³ Radni dokument osoblja Evropske komisije, analitički izveštaj, *Prateći dokument*, komunikacija Komisije Evropskom parlamentu i Savetu, mišljenje Komisije o zahtevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji, Brisel 29.5.2019 SWD(2019) 222 final, može se preuzeti sa linka <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-bosnia-and-herzegovina-analytical-report.pdf>.

⁵⁴ Balkan Insight, Vesko Garčević, EU Election Results Only Worsen Balkans' Bleak Perspectives – OpEd, 29. maj 2019.g., <https://www.eurasiareview.com/29052019-eu-election-results-only-worsen-balkans-bleak-perspectives-oped/>

Drugi primer se može naći u diskusijama, izjavama i izveštajima međunarodnih aktera o rodno zasnovanom nasilju, kako u vezi sa ratom, tako i u pogledu nasilja u porodici.⁵⁵ Ovde se jasno vrši pripisivanje krivice za nasilje nad ženama. Dominantne konzervativne i patrijarhalne strukture istaknute su, i to s pravom, kao glavna prepreka za rodnu ravnopravnost. Kao što mnogi ističu, ove strukture su zaista odgovorne za nasilje nad ženama i kulminirale su masovnim silovanjima članica druge etničke grupe u ratovima tokom 90-ih.⁵⁶

Pitanja koja se, međutim, često potiskuju uključuju: Zašto se etnonacionalnim ideologijama koje su dovele do rata i prouzrokovale masovna kršenja međunarodnih ljudskih prava i humanitarnog prava dozvolilo ne samo da postoje, već da budu i „pokretači“ transformacije iz rata do mira? Kako su te ideologije doprinele povećanju rodne nejednakosti, a naročito retrogradnosti položaja žena u društvu? Ono što proizlazi iz intervjua jeste da su posledice rata i politike za rešavanje tih posledica gurnule žene dalje u situacije zavisnosti i tradicionalne uloge. Pri tome ekonomski faktor igra važnu ulogu. Zbog neuspeh ekonomskih reformskih napora koji su koristili samo malo (muškoj) eliti, žene su izgubile posao, izgubile socijalni status u društvu i bile gurnute nazad u tradicionalnu žensku ulogu u porodici. Pored toga, neadresirano ekonomsko nasilje koje je proizašlo iz rata, poput izgubljene imovine, zajedno sa traumama od fizičkog nasilja, ostavilo je duboke ožiljke. Raširena nekažnjivost za ove zločine ne dopušta im da zarastu. U vezi sa tim treba još puno toga napisati i uzeti u obzir. Činjenica je da su politike bile reaktivne i nisu imale holističko i interseksijsko razumevanje pitanja roda u cilju demontiranja ovih struktura.

Razlog zašto se to nije dogodilo može biti zato što bi to ukazivalo na brojne odgovornosti, uključujući i reforme i investicije koje podržava međunarodna zajednica. Sve ovo bi ukazalo na još jednu - daleko zabrinjavajuću - priču, koja se udaljava od postojećeg pristrasnog pristupa da odgovornost za nejednakost pripišemo samo balkanskim društvima, bez gledanja na generisanje rodne politike u oblasti tranzicione pravde i rodne ravnopravnosti u međunarodnoj zajednici koja je aktivna na Balkanu (npr. među državama članicama EU i unutar njih). Nedostatak rodne ravnopravnosti i postojanje patrijarhalnih struktura nisu samo balkanski fenomen. Kako to utiče na politiku i kakav uticaj ima, treba dalje ispitivati. Nažalost, ta činjenica do sada nije priznata.

5. Žene nisu bile deo odlučivanja kojim putem treba ići u oblasti tranzicione pravde.

Učešće i konsultacije su od suštinskog značaja da tranziciona pravda bude smislena i efikasna. To široko priznaju i javne politike. Učešće žena u odlučivanju o rekonstrukcijskim politikama - uključujući osmišljavanje i funkciju mehanizama tranzicione pravde - važno je iz perspektive osnaživanja, ali ima i potencijalnu ulogu u sprečavanju budućih sukoba, pokazuje nedavna studija.⁵⁷

⁵⁵ Pogledajte izveštaj o mapiranju za 2018. godinu od strane Evropskog ženskog lobija (EWL), Regionalni forum za promociju i praćenje napretka primene Istanbulske konvencije na zapadnom Balkanu i u Turskoj, može se preuzeti sa linka <https://www.womenlobby.org/Regional-Analysis-of-Policies-and-Legislation-on-Violence-against-Women-and-the>

⁵⁶ Ni Aolain, *The Oxford Handbook of Gender and Conflict (Oksfordski priručnik o rodu i konfliktu)*, 2018, Nav.delo

⁵⁷ Christelle Rigual, Preispitivanje ontologije izgradnje mira. Pol, prostori i granice lokalnog zaokreta, *Peacebuilding*, 6:2, 2018, 144-169.

Feminističke grupe odavno pozivaju na krivično gonjenje seksualnog nasilja povezanog sa sukobom.⁵⁸ Ovaj poziv je značajno oblikovao rad Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, odnosno Haškog tribunala, ali kako Tribunal prestaje s radom te je odgovornost za krivično gonjenje - uključujući slučajeve seksualnog nasilja - sada na lokalnom nivou, došlo je do značajnog pada krivičnog gonjenja i procesuiraju se samo pripadnici nižeg ranga.⁵⁹ Međutim, drugi pozivi, poput jačanja političke participacije ili adresiranje ekonomskog nasilja i nejednakosti, nisu uzeti u obzir. U intervjuima, ženske grupe su izrazile osećaj da se odluke donose iza zatvorenih vrata i da njihovo učešće i dalje ostaje samo na priči.

Kao što je već napomenuto, konkretne preporuke poput onih koje je izneo Ženski sud nisu poštovane. Procesi izrade javnih politika na temu tranzicione pravde u regionu, kao što su u Bosni i Hercegovini ili na Kosovu, gde je postojala jaka podrška ženskih grupa, obustavljeni su, a nacrti javnih politika su odlagani ili uopšte nisu ni usvojeni. Na primer, u Bosni i Hercegovini, nacrt strategije za tranzicionu pravdu, kao posledicu učešća ženskih grupa u njegovoj izradi ima rodno osetljiv pristup tranzicionoj pravdi upućujući na činjenicu da su „žene i muškarci imali različita iskustva specifičnih okolnosti tokom rata 1992-1995. te, prema tome, i njihovih posleratnih situacija“. ⁶⁰ Takođe priznaje da „žene nisu bile samo žrtve seksualnog nasilja; one su takođe bili žrtve proterivanja, gubitka rođaka, gubitka 'hranitelja', itd.“ To pokazuje da se snažna politika može razviti putem smislenog učešća. Problem je u tome što je takvo učešće retko prihvaćeno. U konkretnom slučaju bosanskohercegovačka politika za tranzicionu pravdu nije uspela zbog političkog otpora različitih stranaka, ali pretežno od onih sa sedištem u Republici Srpskoj. Veći politički pritisak, takođe u kontekstu procesa pristupanja EU, mogao bi da ima značaja.

Intervjui sa ženskim grupama i civilnim društvom pokazali su veliki stepen učešća uglavnom kroz konferencije i radionice. Mnoštvo preporuka je razvijeno kroz ove događaje, ali čak i ove preporuke u većini slučajeva ostaju neadresirane/nisu primenjene. To izaziva frustraciju i osećaj da se koriste samo za svrhe formalnosti. Ova trenutna praksa pokazuje da postoji potreba da se preispita šta znači učešće. To ne bi trebalo da bude jednosmerna ulica, a kraj ne bi trebalo da bude „samo“ još jedan izveštaj sa preporukama. Ono što grupe žele da vide je da njihovo učešće dovodi do promena. Impunity Watch će posvetiti jedan od svojih sledećih izveštaja upravo pitanju učešća.

6. Politika je previše vođena kratkoročnim pričama o uspehu. Moramo više da radimo na tome kako procenjujemo uspehe

Procesi tranzicione pravde su dugoročni procesi. Suočavanje sa nasilnom prošlošću nije linearan proces. Opisan je više kao proces koji ima svoje plime i oseke.⁶¹ Tako da je teško govoriti o uspehu, posebno kratkoročno gledano. Kao što je viđeno u mnogim kontekstima, privremeni uspeh u budućnosti može postati neuspeh. Skromni pristupi koji redovno ocenjuju šta su konkretni izazovi i kako ih prevazići pokazali su se značajnijim. To podrazumeva da se tranzicionoj pravdi pristupa kao dinamičnog procesu sa fleksibilnošću za promenom pravca u skladu sa kontekstualnim potrebama i sa jasnom

⁵⁸ Catherine O'Rourke, *Tranziciona pravda i rod*, u delu Cheril Lavther, Luke Moffett i Dov Jacobs, *Priručnik za istraživanje tranzicione pravde*, 2017, 117.

⁵⁹ Vidi izveštaj Impunity Watch-a, *Ispunjavanje obećanja* 2018, Nav.delo.

⁶⁰ Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice BiH, Ministarstvo pravde BiH, *Strategija tranzicione pravde za Bosnu i Hercegovinu*, Radni dokument, Završni nacrt, Sarajevo, mart 2013.

⁶¹ Arthur, Paige, *Kako su "tranzicije" oblikovale ljudska prava: konceptualna istorija tranzicione pravde*, VL 31 Human Rights Quarterly, 2009.

vizijom promene.⁶² Primenjena na ovaj način, takođe je bolje opremljena za reagovanje na strukturalno nasilje, kao što je na primer u oblasti roda.⁶³ Polno-neprijateljske strukture su uporne i iznova se izmišljaju. Politika treba da reaguje na to. Treba da ove strukture neumoljivo targetira, sa inovativnim, ali i hrabrim duhom. Međutim, većinu vremena politika je statična, odstupajući od suprotstavljanja moćnim elitama/strukturama.

Kao što je već spomenuto, ovo je problem i sa savremenom politikom tranzicione pravde, koja je previše statička i vođena mehanizmima. Samo osnivanje suda, stvaranje komisije za istinu ili zakonodavni deo o reparaciji vide se kao krajnji ciljevi politike i prodaju se kao priče o uspehu. Kako ovi mehanizmi deluju i funkcionišu u određenom kontekstu, kada ih postaviti i zašto primeniti ovaj mehanizam, a ne drugi, pitanja su od sekundarnog značaja za kreatore politika. Politika tranzicione pravde, ako želi da napravi razliku, bi trebalo da omogući više strateškog planiranja i razmišljanja. Trebalo bi da diskusije usredsredi oko svrhe, postavljajući pitanje zašto biramo određenu inicijativu za tranzicionu pravdu, pre nego što se određeni mehanizam/institucija uopšte formiraju. To bi omogućilo da se postave „kuke“ na putu koje bi omogućile svima da se polako penju u teške i složene kontekste, osiguravajući da se ne vraćamo nazad na početak kada postoji pritisak ili ako se dogodi nešto neočekivano.⁶⁴

Politika tranzicione pravde na Balkanu uglavnom je promovisala institucionalne popravke, a donatori nastavljaju da zahtevaju kratkoročne priče o uspehu. Rad na rodu i tranzicionoj pravdi je najbolji primer toga. Dugo se fokusiralo na pristup pravdi zbog seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Dugi niz godina bilo je dovoljno računati kao uspeh da je uveden novi zakon ili da je neki projekat tu i tamo završen. Stvarni uticaj na terenu, bez obzira na to je li dugoročno napravio promenu u određenom kontekstu ili u određenoj zajednici bio je od sekundarnog značaja. To se polako menja i intervjui na terenu pokazuju da se neuspesi u politici počinju priznavati. Ipak, još uvek postoji trend međunarodnih agencija koje se takmiče za novac donatora da neke svoje projekte preuveličaju kao priče o uspehu. Oni koriste svoju međunarodnu mrežu i poluge kako bi promovisali svoj rad u međunarodnim političkim raspravama i dokumentima. To se vidno primećuje na terenu i ne pomaže da se promeni prilično negativna percepcija međunarodnih radnika koji rade na tranzicionoj pravdi.

Veoma krute šeme finansiranja koje očekuju promene za tri godine deo su problema. Promenama je potrebno vreme i trajna/održiva podrška na svim nivoima. Podrška često ne doseže bazne nivoe (grass roots), nivo zajednice. Takođe postoji problem sa načinom na koji je novac dostupan. Danas je lakše dobiti velike grantove u vrednosti od nekoliko miliona evra od raznovrsnijeg finansiranja manjih iznosa koje bi male bazne organizacije mogle da koriste i za svoj rad. Od trenutnog načina finansiranja više koristi imaju veće organizacije koje imaju kapacitet za prikupljanje sredstava i upravljaju velikim količinama novca. Ali danas je potreba na Balkanu negde drugde, bliže tlu.

7. Tranziciona pravda i rod nisu povezani sa drugim oblastima kao što su razvoj i bezbednost. Nisu dovoljno usmereni na ljude.

Kao što EU primećuje u svom političkom okviru o tranzicionoj pravdi: „Tranziciona pravda se danas smatra sastavnim delom izgradnje države i mira i zato bi trebalo da bude

⁶² Ni Aolain, *The Oxford Handbook of Gender and Conflict (Oksfordski priručnik o rodu i konfliktu)*, 2018, Nav.delo.

⁶³ isto

⁶⁴ Bell, Christine, 'Contending with the Past: Transitional Justice and Political Settlement Processes', u *ICTJ Justice Mosaics*, Nav.delo.

ugrađena u širi odgovor na krizu, sprečavanje sukoba, bezbednost i razvoj napora EU.”⁶⁵ EU je izrazila svoju posvećenost pomaganju zemljama „da se vrate na put prema održivom dugoročnom razvoju, sa odgovorima koji moraju biti specifični za kontekst i vođeni stvarnom situacijom na terenu”. Povezivanje pravde sa drugim poljima politike kao što su bezbednost i razvoj i da privrženost kontekstu smatraju se ključnim za efektivne i smislene odgovore na tranzicionu pravdu danas.

Kada se gleda na Balkan, veza različitih oblasti politike kao što su razvoj i bezbednost sa pitanjima pravde je prilično nerazvijena. Bezbednosna i ekonomska razmatranja nadjačavaju razmatranja pravde. Kao što pokazuje ovaj izveštaj, pravda i s njom rodna pravda ima malo prostora za delovanje. To je glavni problem za napredak u regionu. Da bi se to promenilo potrebno je radikalno preispitivanje politike koja uvažava centralnost lokalnih aktera i prepoznaje složenu, iterativnu, višeslojnu i dinamičku prirodu procesa sukoba i mira.⁶⁶

Nedostaje šira rodna perspektiva politike tranzicione pravde na Balkanu. Kao što pokazuje ovaj izveštaj, razumevanje roda je predugo bilo fokusirano na seksualno nasilje povezano sa sukobom. Ovde je fokus na institucionalnim odgovorima i razvoju. Ne postoji dublja analiza koja bi sagledala socijalne i ekonomske faktore, kao i pojedinačni nivo koji zauzvrat povezuje različita područja politike.

Uvođenje šire rodne perspektive u tranzicionu pravdu omogućilo bi nam da predstavimo celovitiju sliku i omogućilo oblikovanje smislenijih procesa za preživele i šire društvo. Pod takvom širom perspektivom žene se ne vide samo kao žrtve već i kao ekonomski i socijalni akteri. Šira rodna perspektiva takođe bi uključivala socijalnu, psihološku, kulturnu, kao i političku i ekonomsku dimenziju u politike obnove i tranzicione pravde. To bi politike učinilo više ljudskim i bolje povezanim sa stvarnim potrebama i na taj način efikasnijim u donošenju promena.

Ljudi su više nego sposobni da na jednostavan način objasne šta nije u redu sa njihovim društvima i šta treba promeniti. Oni žele posao bez potrebe za podmićivanjem nekoga, oni žele najbolje obrazovanje i zdravlje svoje dece, žele da putuju, ne žele da njima upravljaju ratni zločinci i lopovi koji pljačkaju njihovu zemlju, žele da povrate nadu u bolju budućnost kakvu trenutno nemaju i žele da se uvere da se sukob neće ponovo vratiti. Kad se samo gleda na institucije i kako ih treba reformisati bez konteksta i pronalaženja načina kako da se slušaju ljudi, ti se glasovi ne mogu čuti. A glasovi koji mogu doseći van nacionalističke retorike na Balkanu postaju sve manji i manji. Tranziciona pravda bi trebalo više da se bavi ljudskim procesima, a ne o institucijama. To bi predstavljalo uspeh.

⁶⁵ EU Okvir politike tranzicione pravde, Nav.delo

⁶⁶ Ni Aloine, *The Oxford Handbook of Gender and Conflict (Oksfordski priručnik o rodu i konfliktu)*, 2018, Nav.delo, str. 48.

Zaključci

Glavni zaključak ovog izveštaja je da izostaje šira rodna perspektiva politike tranzicione pravde u zemljama bivše Jugoslavije. Rodna i tranziciona pravda uglavnom su ograničene na zakonsko rešavanje seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Ovo je žene predstavilo samo kao žrtve. Takođe se suzila slika koju je tranziciona pravda u stanju da predstavi. Ona izostavlja temeljne uzroke, strukturalnije nasilje koje je odgovorno za nasilje nad ženama kroz istoriju regiona. Međutim, ostavljanje temeljnih uzroka nerešenim i fokusiranje samo na simptome neće dovesti do osiguravanja transformacije i održivog mira.

Ovaj izveštaj je pokušao bolje da razume dinamiku i snage zbog kojih promena nije moguća i daje predloge šta treba reformisati/transformisati. Konkretno, izveštaj je pokušao da pokaže da postojeći sistemi nekažnjivosti uspešno nastavljaju da sabotiraju traženje odgovornosti i odštete za prošla krivična dela i bilo koji oblik strukturalnih promena u cilju rešavanja rodni nejednakosti u različitim društvima u regionu.

Izveštaj takođe pokazuje kako su ovi sistemi mogli da dobiju moć i ukazuje na odgovornost koja je i na plećima spoljnih aktera, koji su doprineli politički ili finansijski, voljno ili nevoljno, rastu tih struktura. Status kvo koji se stoga stvorio ostavio je ograničen prostor politikama tranzicione pravde koje podržavaju rodno transformativne procese. Takođe je oblikovao politiku tranzicione pravde na apolitičan institucionalni način, i to tako da joj danas nedostaje osetljivost na kontekst, čime je ograničen njen potencijal da bude pokretač rodne transformacije.

U ovom trenutku, međunarodna zajednica je počela da preispituje svoju politiku, što svakako treba pozdraviti. Ali prošlo je puno vremena, a uski pristup je ojačao postojeće nacionalističke i monoetničke ideologije, pri čemu nije rešio pitanje sistema nekažnjavanja koji pokreću rodno neprijateljske ideologije. Participacija žena je bila prisutna na rečima ali ne i u stvarnim politikama. Ženske grupe se i dalje bore za pristup političkom odlučivanju oko tranzicione pravde. Međutim, čak i kada dobiju pristup institucijama, njihov uticaj je minimalan ili marginalizovan.

Prema nalazima izveštaja, fokus političkih pristupa u regionu pretežno je bio na vidljivoj strani nasilja i ostavio je nerešene strukturalnije probleme, kao što su ekonomsko nasilje, društveni stereotipi i seksističke prakse. Politika nije uspela da se pozabavi ekonomskom dimenzijom toga kako je sukob uticao na žene. Ko je bio korisnik ekonomskih investicija u fazi obnove pitanje je koje nije postavljeno. Takođe, politika tranzicione prave bila je jednosmerna i odgovornost je stavljena isključivo na lokalne strukture i kulturu. Svaka odgovornost međunarodne zajednice nakon godina aktivnog političkog i ekonomskog angažmana jednostavno je zanemarena.

Međunarodni kreatori politika, kao što su EU i UN, ostaju opsednuti kratkoročnim pričama o uspehu. Ono što je izostavljeno je, međutim, postojanje duboko ukorenjenih sistema nekažnjivosti koji podrivaju pristup žena pravdi. Posledica toga je da politici nedostaje strateški fokus i vizija. Vizija baznog nivoa (grass roots) kakva je predstavljena, na primer, od strane lokalnih ženskih grupa, u mnogim slučajevima nije uzeta u obzir ni u smislu političke ni finansijske podrške. Ovo je oslabilo njihovu ulogu i uticaj u izvršavanju transformativnih promena.

Međunarodna zajednica je takođe neadekvatno radila na jačanju civilnog društva koje se bavi rodnom i tranzicionom pravdom. Donatori su doprineli kratkovidom civilnom društvu koje se upravlja prema željama donatora i koje ne daje ideje koje mogu za posledicu imati stvarne društvene promene. Ali civilno društvo, kao i mnogi drugi, nije odustalo i sada se prirodno inovira. Ovo se posebno odnosi na feminističke organizacije koje imaju jasnu viziju koja uključuje individualne, društvene, pravne i političke promene za žene. Ali građanski prostor je ograničen/oslabljen i hitno je potrebna politička podrška.

Konačno, važna lekcija koju ovaj izveštaj predstavlja jeste da postoji nedostatak povezanosti između različitih polja politike i odvojenost politike tranzicione pravde od potreba ljudi. Izveštaj otkriva da politika koja ima za cilj da doprinese promeni treba bolje da prepozna središnju ulogu lokalnih aktera i prepozna složenu, iterativnu, višeslojnu i dinamičnu prirodu procesa sukoba i mira. Tranziciona pravda u tom pogledu može igrati važnu funkciju ako je zamišljena tako da stvori prostor za dijalog koji nadilazi etničku podelu. Ženske grupe i aktivistkinje nastojale su da to urade u svom poslu, posebno na lokalnom nivou. Njihov rad treba ojačati, kako u političkom tako i u finansijskom smislu.

U zaključku, rodna ravnopravnost ostaje težnja više nego što je realnost. Ovo nije dobra vest u vreme kada su konzervativne snage u usponu. To takođe nije dobra vest s obzirom na trenutni trend da političke elite na Balkanu traže druge „prijatelje“ izvan EU. EU gubi poziciju pružajući ograničenu perspektivu i trpeći zabrinjavajuće unutrašnje izazove. Novi/stari prijatelji, poput Turske i Rusije, nisu poznati po tome što su prvaci u oblasti rodne ravnopravnosti, a još su manje voljni da formalno stave to pitanje na dnevni red. Novi prijatelji, poput zalivskih zemalja i Kine, uglavnom imaju na umu poslovni interes.

Impunity Watch poziva kreatore politika da uzmu u obzir zaključke koji su predstavljeni u ovom izveštaju. Sistemi nekažnjivosti su predugo ostajali neosporavani. Oni promovišu potčinjenost, isključenost i strah od drugih. Potrebna je promena rodni transformativnih pristupa u svim pitanjima. Ako ovi sistemi nastave sa neometanim radom, predstavljaće stvarnu pretnju stabilnosti i bezbednosti u regionu. Glavni cilj tranzicione pravde i rodne politike danas je uklanjanje takvih sistema kako bi se sprečilo ponavljanje uznemirujuće slike iz 90-ih koju svi još uvek pamtim.

Preporuke

Ono što sledi je niz preporuka koje teže da ove zaključke približnije razjasne. Ovaj izveštaj pokazuje da se trenutni pristupi moraju preispitati. Aktuelni nedostatak šire politike oko rodne ravnopravnosti i tranzicione pravde za region je alarmantan. Postojeće politike su preuske da bi se postigle stvarne i održive promene za žene. Izveštaj poziva na više aspirativnih i transformativnih politika. Preporuke su napisane u duhu davanja podsticaja za takvu promenu politike.

❖ Međunarodnoj zajednici

- **Udvostručite napore u borbi protiv nekažnjivosti za prošlo i sadašnje, kao i direktno i strukturalno nasilje nad ženama.** Političke dijaloge i rasprave o ekonomskim reformama bi trebalo koristiti kao podsticaj za promene.
- **Posmatrajte tranzicionu pravdu iz šire rodne perspektive - kao sveobuhvatnu sliku višestrukih šteta koje su pretrpele žene pre, za vreme i posle sukoba 90-ih, posebno ekonomske dimenzije.** Perspektiva bi trebalo da bude interseksijska, uzmite u obzir kontekstualne faktore i prepoznajte složenost sukoba i mira.
- **Radite zajedno sa civilnim društvom na planu transformacije sa jasnim skupom ciljeva za osnaživanje žrtava.** Ova preporuka treba posebno da obezbedi podsticaje politike za reparaciju i utvrđivanje istine, kao i za jačanje civilnog društva i obrazovanja iz rodne perspektive.
- **Osigurajte učešće žena u skladu sa Rezolucijom 1325 Saveta bezbednosti u donošenju svih odluka u vezi sa tranzicionom pravdom.**
- **EU i njene države članice treba da rade na sprovođenju okvira politike EU o tranzicionoj pravdi u regionu kao i na jačanju njene rodne dimenzije.** Ovo može da obuhvata:
 - **Organizovanje brifinga Radne grupe za ljudska prava (COHOM) i Radne grupe za region Zapadnog Balkana (COWEB)** o rodnoj ravnopravnosti i tranzicionoj pravdi na Zapadnom Balkanu, uz doprinos Evropske komisije i civilnog društva.
 - **Korišćenje bilateralnih dijaloga o ljudskim pravima** i angažmane sa vladama u regionu da biste istakli važnost rada na tranzicionoj pravdi.
- **Evropska komisija treba da integriše izveštavanje o rodnoj ravnopravnosti i tranzicionoj pravdi u svoje godišnje izveštaje o napretku, kao i u izveštavanje i praćenje u kontekstu II akcionog plana za rodnu ravnopravnost Evropske unije, uzimajući u obzir širu rodnu perspektivu vezanu za tranzicionu pravdu.** Kriterijume za izveštavanje treba razviti zajedno sa civilnim društvom i usmeriti ih na podsticanje promena, posebno na polju reparacija i garancija za sprečavanje ponovnog nasilja, uključujući tu i pitanja socijalne stigmatizacije i psiholoških potreba, kao i pristupa pravdi.
- **Novi EU mehanizam za pristup pravdi tokom sukoba i tranzicije treba da pruži savete strateške politike kada su po sredi pitanja roda i tranzicione pravde delegacijama EU u zemljama zapadnog Balkana.** Savete treba razvijati kroz angažman sa grupama civilnog društva “odozdo prema gore”.

- **Generalni direktorat za susedsku politiku i pregovore o proširenju (DG NEAR) zajedno sa službom Evropske komisije za instrumente spoljne politike trebalo bi da organizuje konsultativnu konferenciju o tome kako da ojača transformativni potencijal civilnog društva na polju rodne i tranzicione pravde.**
- **UN bi trebalo da sprovede regionalnu studiju o rodno senzitivnom programiranju u oblasti tranzicione pravde.** Deo studije treba da bude temeljna i nezavisna procena načina na koji investicije odgovaraju ishodima na terenu; koja je stvarna promena koju su proizvele za žrtve i preživeli. Treba dati preporuke o tome kako ulaganja međunarodne zajednice odražavaju trenutne potrebe žrtava i preživelih. O rezultatima bi trebalo da se razgovara na konsultativnim sastancima sa civilnim društvom u regionu.
- **Članice međunarodne zajednice trebalo bi da se uključe u samorefleksivni proces prepoznavanja propusta i lekcija naučenih u međunarodnoj podršci na polju tranzicione pravde i rodne ravnopravnosti u poslednje tri decenije.** Za vođenje takvog procesa mogla bi da se osnuje multidisciplinarna komisija po mogućstvu pod vođstvom komesara Saveta Evrope za ljudska prava. Ovo bi poslužilo kao oblik priznavanja neuspeha i doprinosa međunarodne zajednice u postkonfliktnoj eri.
- **Omogućite dugoročne podsticaje za finansiranje zajedničkih predloga civilnog društva** koji su multidisciplinarne prirode i kombinuju različite sfere, uključujući pravnu, ekonomsku, socijalnu i političku dimenziju. Finansiranje treba da bude ciljano i lakše i dostupno širokom krugu civilnog društva, van prestonica, sa različitim kapacitetima i veštinama i razlikom u obimu istog.

❖ **Vladama:**

- **Demontirajte rodno neprijateljske strukture koje i dalje podrivaju napredak u oblasti rodne ravnopravnosti.** Koristite širok pristup koji uključuje pravno obračunavanje sa prošlošću, sagledavajući ekonomsko nasilje kao i nasilje na društvenom nivou i u tom pogledu osporavajte patrijarhalne strukture.
- **Značajno ojačajte učešće i pristup žena u kreiranju politika u procesima tranzicione pravde.** U tom pogledu ojačajte napore oko strategija tranzicione pravde koje koriste rodni transformativni pristup. Razrada treba da se vrši odozdo prema gore i da bude inkluzivne i participativne prirode.
- **Omogućite pogodno okruženje za rad na senzibilizaciji polova kroz programe koji se bave pitanjima stigmatizacije i seksizma.** Udvostručite napore na rešavanju institucionalnih rodni predrasuda koji podrivaju stvarni pristup pravdi mnogim ženama.
- **Usvojite sveobuhvatne programe reparacija koji prevazilaze penzijske šeme i prepoznaju višestruku štetu, fizičku i strukturalnu, naneseu ženama.**
- **Podržite procese utvrđivanja međuetničke istine na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou koji imaju rodno osetljiv pristup.**

❖ **Civilnom društvu:**

- **Zahtevajte širu rodnu perspektivu tranzicione pravde koja uključuje suočavanje sa ekonomskim, socijalnim i kulturnim nasiljem nad ženama.** Strateški integrišite sadašnji rad na ratnim zločinima u jednu širu perspektivu.
- **Povećajte napore u koordinaciji oko politike tranzicione pravde koja poboljšava njen transformativni potencijal iz rodne perspektive, posebno u oblasti reparacija i garancija neponavljanja.**
- **Vršite redovne multidisciplinarne razmene na temu ravnopravnosti polova i tranzicione pravde i krenite u pravcu formiranja jake i regionalne koalicije oko ove teme.**
- **Razvijte zajedničke zahteve na polju tranzicione pravde i rodne ravnopravnosti.** Organizujte regionalni seminar da biste pripremili listu kriterijuma za finansiranje prilagođenih civilnom društvu, a koji se odnose na donatore.
- **Kod pravno orijentisanih NVO koje deluju u oblasti tranzicione pravde - uključite u svoj program i promovisanje socijalno-ekonomskih prava žena.**

Laan van Meerdervoort 70
2517 AN, The Hague
The Netherlands
Email: info@impunitywatch.org
Tel: +31 6 22 36 71 99

www.impunitywatch.org

Ova publikacija je nastala u sklopu projekta Balkan Transitional Justice Initiative, koji realizuju Balkanska istraživačka regionalna mreža i Impunity Watch, uz finansijsku podršku Evropske unije. Njen sadržaj je isključiva odgovornost Impunity Watch-a i ne odražava nužno stavove Evropske unije.